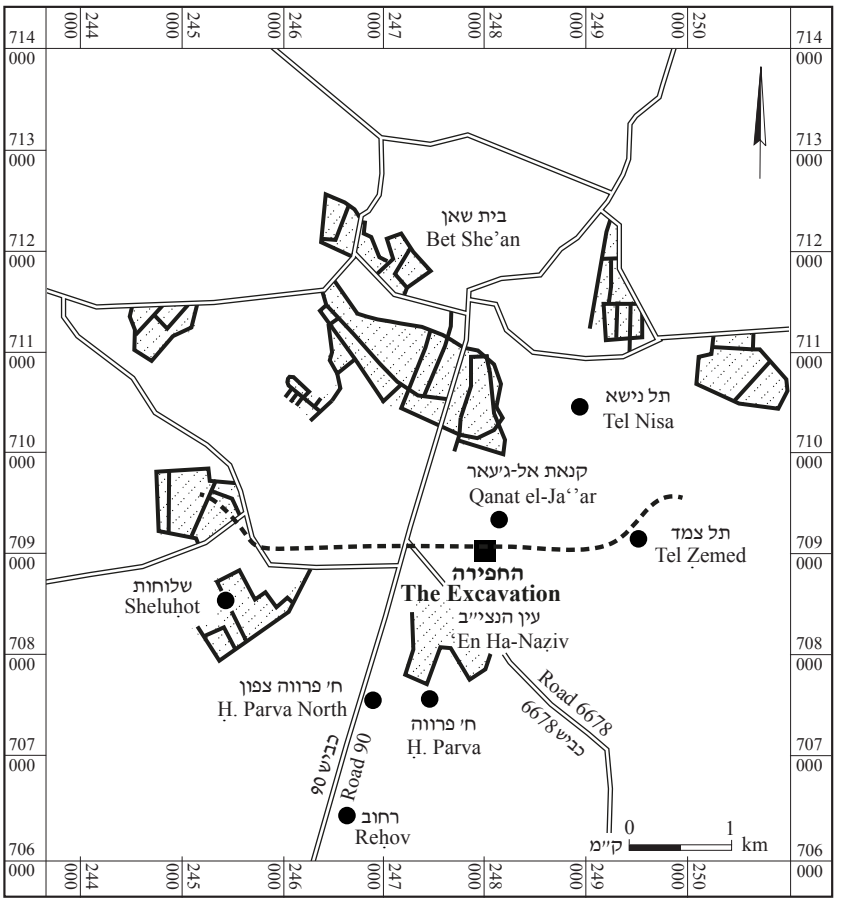
עתיקות 85, התשע״ו

בית קברות מתקופת הברונזה הביניימית בקנאת אל־ג׳עאר, ליד קיבוץ עין הנצי״ב

צח הורוביץ

בית הקברות של קנאת אל ג׳עאר (בערבית: ״תעלת הגערה״), המכונה גם ״מינוס 200״ (גובהו הטופוגרפי מתחת לפני הים) או ״קו בין הצומות״ (צורי תשכ״ב:173), ממוקם כ־0.5 ק״מ צפונית־מזרחית לקיבוץ עין הנצי״ב (נ״צ 20–800/70900–24796; איור 1). המדרון בנוי מגיר המכוסה בשכבה עבה של משקע טרוורטין. הוא משתפל ממערב למזרח ומפריד בין המפלס העליון של עמק בית שאן, הבנוי מטוף גירי של מעיינות וממשקע גירי, לבין המפלס התיכון של עמק בית שאן, הבנוי ממשקע אגמי של חוואר הלשון (ניר תשכ״ב:102). שיא גובהו של המדרון (125 מ׳ גובה מתחת לפני הים) באזור כביש מס׳ 90, ותחתיתו (200 מ׳ גובה מתחת לפני הים) סמוכה לכביש המוביל מאזור התעשייה של בית שאן לקיבוץ עין הנצי״ב. המרכיב הבולט בשטח היא תעלה הנקראת קנאת אל־ג׳עאר. התעלה חפורה בקרקע מחלקו העליון של המדרון ונמשכת עד

איור 1. מקום בית הקברות של קנאת אל־ג׳עאר (עובד על פי צורי תשל״ה:9).

תחתיתו; ייתכן שהתעלה שימשה לניקוז בתקופה העות׳מאנית.

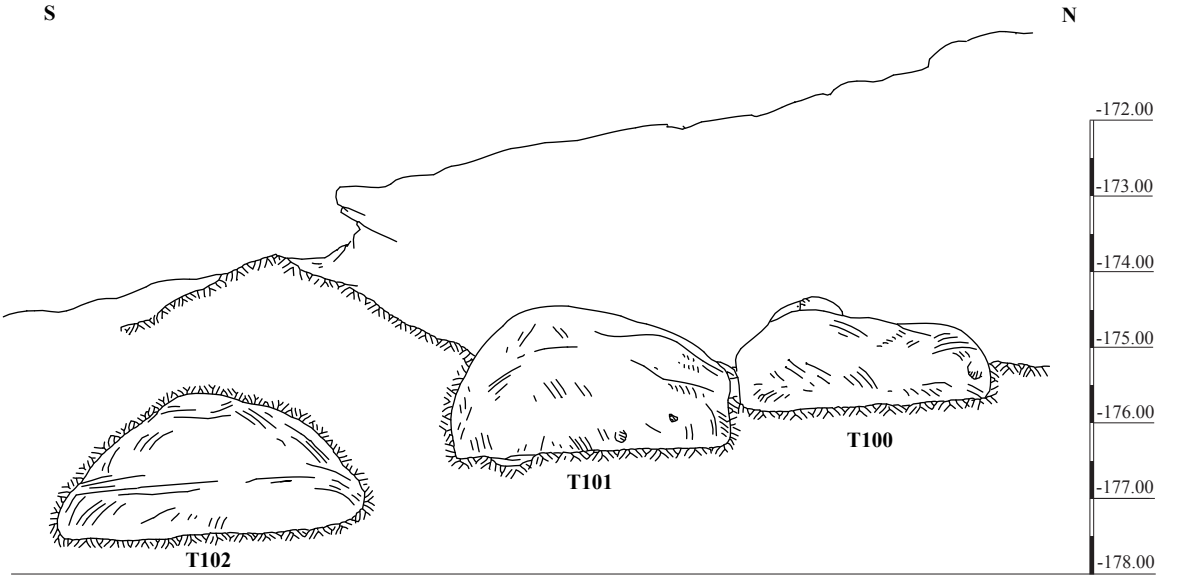
במהלך השנים נערכו באתר עבודות פיתוח ותשתית אשר פגעו בעשרות רבות של מערות קבורה. משנת 1953 נערכו בבית הקברות כ־15 חפירות ארכיאולוגיות (צורי תשל״ה; פורת תשמ״ג; תשמ״ה; עמירן וסבן תשמ״ה; תשמ״ח; **ח״א** תש״ל; תשל״ג[א]; תשל״ג[ב]; תשל״ז; תש״ם; תשמ״א). בחפירות אלו נחפרו עשרות קברים, המתוארכים לתקופות הברונזה הקדומה, הברונזה הביניימית, הברונזה המאוחרת, הברזל 1 והברזל 2, ולתקופות הפרסית, ההלניסטית, הרומית והביזנטית. למעט קברים אחדים שפרסם צורי (תשל״ה: 11–15), מרביתם לא זכו לפרסום מדעי.

המערות נחפרו בשליש התחתון של המדרון (170–185 מ׳ גובה מתחת לפני הים), ונחצבו בסלע הסינטר (טרוורטין) הרך למדי. תכונות הסלע אפשרו חציבה קלה מחד גיסא, ומאידך גיסא, הסלע היה חזק דיו ״להחזיק״ קמרון במפתחים הדרושים למערות קבורה כדי שלא יתמוטטו. שטח בית הקברות אינו ברור, אך נראה על פי ממצאי העבר כי הוא השתרע על פני כ־45 דונם (נחמיה צורי, ארכיון רשות העתיקות, תיק חפירה 18/1953).[1]

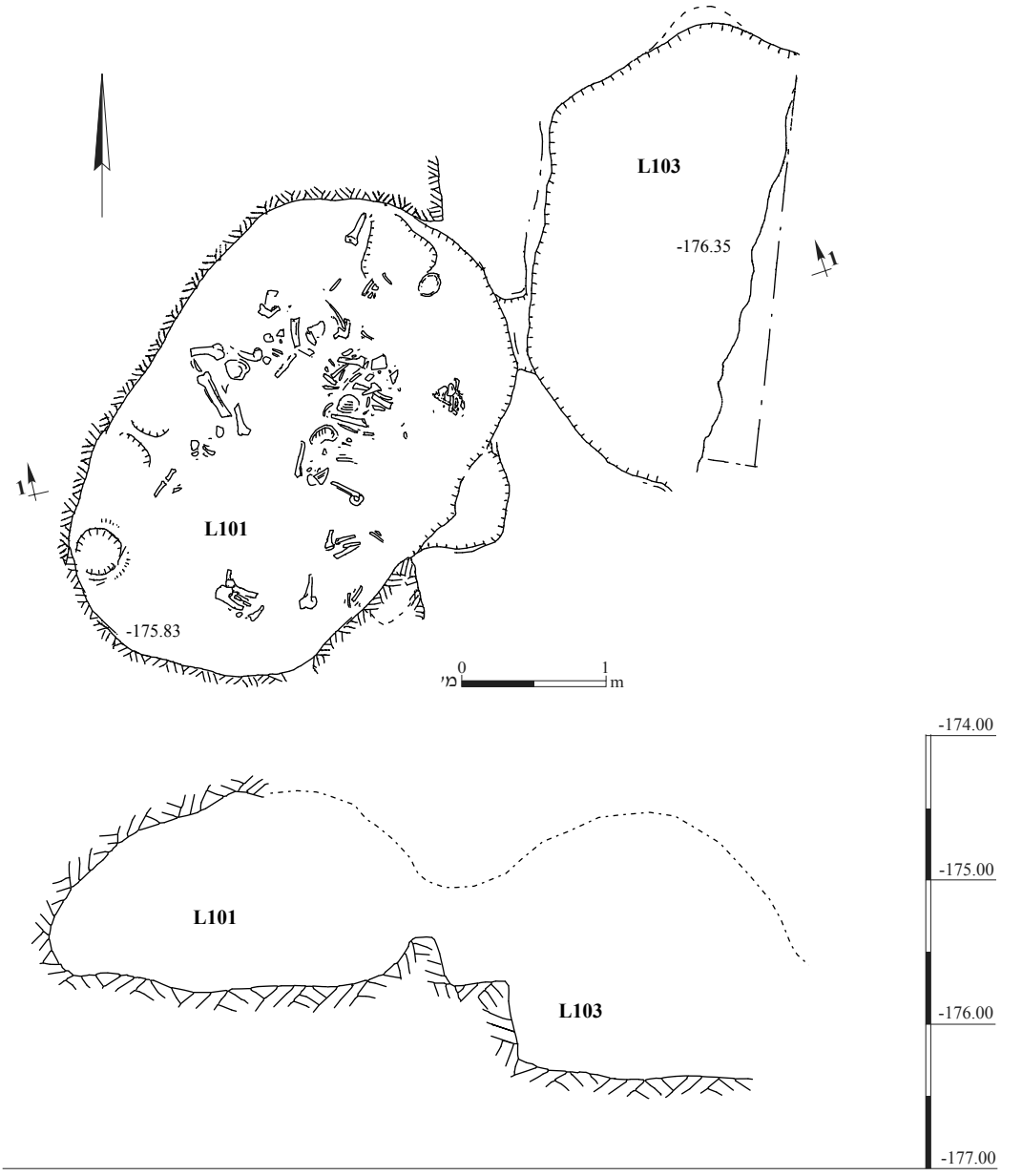
בחודשים מאי–יוני 2006 וינואר–מאי 2008 נערכו עבודות חפירה וחציבה בחלקו הנמוך של מדרון בית הקברות, לקראת הנחת קווי ביוב לעיר בית שאן, שפגעו בעשר מערות קבורה. בעונת 2006 נחפרו שלושה קברים צמודים, שנפגעו ללא תקנה (T100–T102; תכניות 1–4; איורים 2–5), וקבר נוסף (T103; תכנית 5; איורים 6–8), שנחפר בעונת 2008, כ־150 מ׳ מדרום־מזרח להם.[2]

הקברים

קבר T100 (תכניות 1, 2; איורים 2–4). קבר T100 הוא הצפוני מבין ארבעת הקברים שנחפרו, וכנראה הגדול והמורכב שבהם. הפגיעה בצדו המזרחי של הקבר לא אפשרה לשחזר את תכניתו המלאה. הכניסה לקבר הייתה כנראה דרך פיר אנכי שלא השתמר, אך אפשר לשער שמקומו היה ממזרח לחדרי הקבורה, כלומר נמוך מהחדרים ביחס למדרון הטבעי. בתחתית הפיר היה כנראה פתח לכיוון מערב, שממנו הייתה כניסה לשני חדרי קבורה שהיו מסודרים בטור ומחוברים בפתח צר. חדר הקבורה המזרחי (L103) נפגע בחלקו המזרחי בעבודות הפיתוח, אך היה אפשר לשחזר את צורתו הסגלגלה (כ־3.5 מ׳ רוחב משוער, כ־3 מ׳ אורך משוער שממנו השתמר רק כ־1.4 מ׳ אורך). רצפת חדר הקבורה הייתה ישרה, ולה שיפוע קל לכיוון מזרח; קירותיו מקומרים ותקרתו (1.5 מ׳ גובה), שלא השתמרה, הייתה כנראה קמורה אף היא. בדופן הדרומית־המערבית של חדר הקבורה נחצבו שתי מדרגות (0.9 מ׳ גובהן) אשר הובילו דרך פתח צר (0.3 מ׳ רוחב, 0.4 מ׳ גובה) לחדר הקבורה המערבי (L101).

תכנית 1. קברים T100–T102, חתך לכיוון מערב.

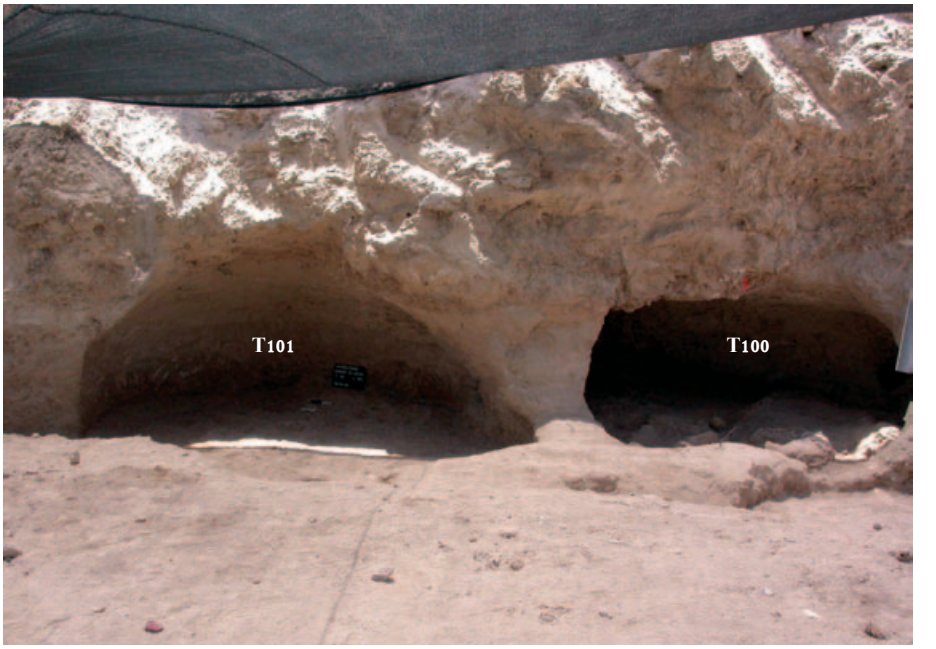

1-1

תכנית 2. קבר T100, תכנית וחתך.

לחדר הקבורה המערבי (L101) מתאר סגלגל (כ־3.5 מ׳ אורך, כ־2.5 מ׳ רוחב) ורצפתו ישרה, אך שקועה מעט במרכז החדר. קירותיו ותקרתו, שהשתמרה כמעט בשלמותה, קמורים (1.9 מ׳ גובה). בדופן הדרומית־המזרחית של החדר נחצבה גומחה קטנה.

בחדר הקבורה המזרחי (L103) נמצאו קנקן ושתי קנקניות לצד עצמותיו של פרט בוגר אחד. בחדר הקבורה המערבי (L101; איור 3) נמצאו 20 כלי חרס — ובהם נרות ארבעתן, קומקום מעוטר בפסים אדומים, פכים מעוטרים בפסים אדומים, קנקניות מעוטרות, קנקנים ופכית זעירה — וחפצי

איור 2. קבר T100 וקבר T101, מבט למערב.

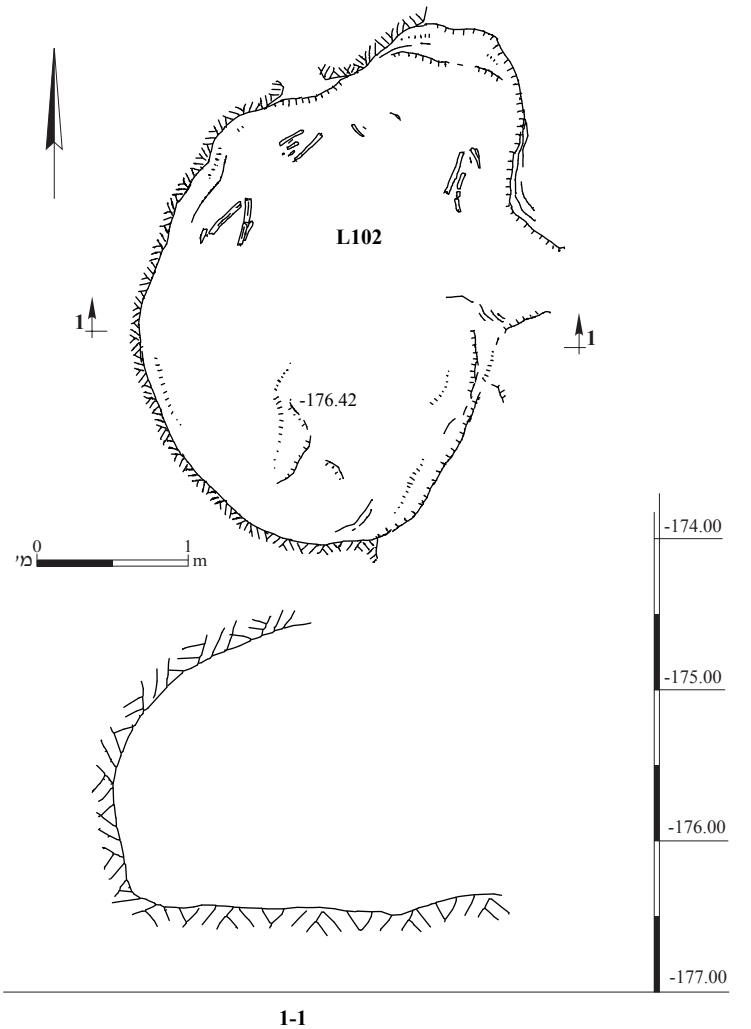
איור 3. קבר T100 (L101) ובו ריכוז כלי חרס על הרצפה, מבט למערב.

איור 4. קבר T100, רצפת הקבר (L101), ועליה השרידים האנתרופולוגיים, מבט למערב.

מתכת, ככל הנראה מנחושת,[3] ובהם חרב, ראש חנית וחפץ דמוי סהר, כנראה עקב ניצב חרב (איורים 14:49; 15). כן נמצא חרוז מלבני מאבן גיר קשה (איור 13:45). בממצא האנתרופולוגי זוהו ארבעה פרטים: זכר ונקבה בוגרים ושני פרטים צעירים. לרוב, העצמות נמצאו בארטיקולציה והשתמרותן חלקית (ר׳ נגר, כרך זה; איור 4).

קבר T101 (תכניות 1, 3). קבר זה נחצב מדרום לקבר T100, ויש להם דופן משותפת (איור 2). הקבר נפגע מעבודות הפיתוח וספג את הפגיעה הקשה מבין הקברים שנחפרו. הפגיעה בצדו המזרחי של הקבר לא אפשרה לשחזר את תכניתו המלאה. בקבר היה כנראה פיר אנכי שלא השתמר, אך אפשר לשער כי מקומו היה ממזרח לחדר הקבורה, כלומר נמוך

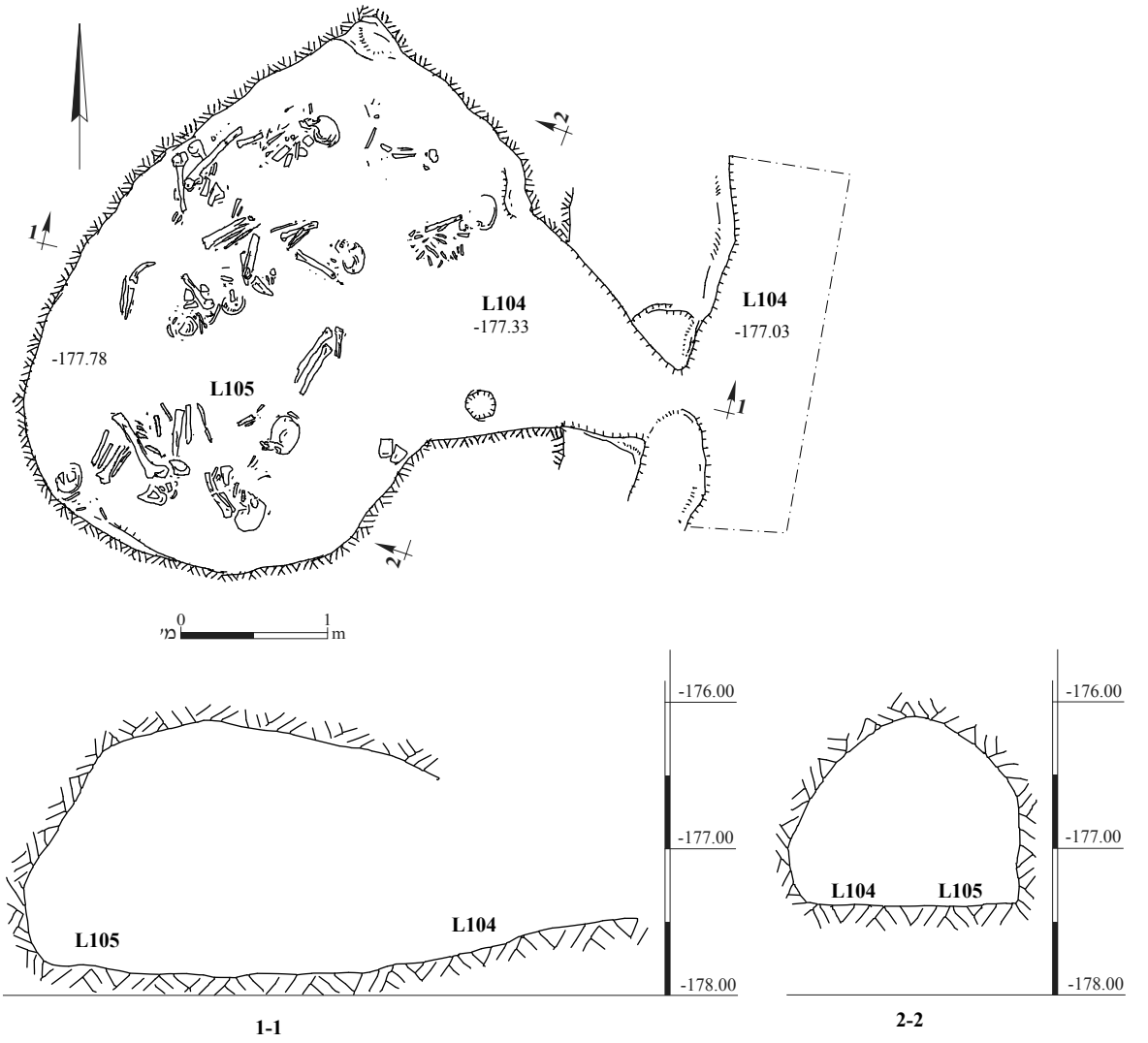

תכנית 3. קבר T101, תכנית וחתך.

מהחדר ביחס למדרון הטבעי. בתחתית הפיר היה כנראה פתח, שממנו נמשך מסדרון לכיוון מזרח. המסדרון השתמר בחלקו, וצורתו טרפז (0.4 מ׳ אורך, 0.6 מ׳ רוחב). המסדרון נפתח לחדר קבורה סגלגל (L102; 2.4 × 3.6 מ׳). רצפתו ישרה, קירותיו ותקרתו (2 מ׳ גובה), שהשתמרה רק בחלקה, קמורים. בדופן הצפונית־המזרחית של הקבר נחצבה גומחה קטנה לכיוון צפון.

בחדר הקבורה נמצאו שמונה כלי חרס: שני קנקנים, שני פכים, שני נרות — לאחד פיה אחת ולאחר שלוש פיות — גביע אחד וקערה אחת. כן נמצא ראש חנית עשוי נחושת (איור 14:47). הממצא האנתרופולוגי נמצא לרוב בארטיקולציה, והיו בו עצמות של שני פרטים בוגרים, אחד מהם ממין נקבה; מינו של האחר לא זוהה (ר׳ נגר, כרך זה).

קבר T102 (תכניות 1, 4). קבר זה נחצב מטרים אחדים מדרום לקבר T101. הקבר נפגע מעבודות הפיתוח בצדו המזרחי, אך היה אפשר לשחזר את תכניתו. בקבר היה כנראה פיר אנכי אשר השתמר רק בחלקו המערבי. מפינה אחת ששרדה אפשר להניח שצורתו הייתה מרובעת. הפיר מוקם מזרחית לחדר הקבורה, כלומר נמוך ממנו ביחס למדרון הטבעי. בזמן חפירת הפיר נמצאו כמה אבנים בינוניות ששימשו כנראה לחסימת המעבר בין הפיר

תכנית 4. קבר T102, תכנית וחתכים.

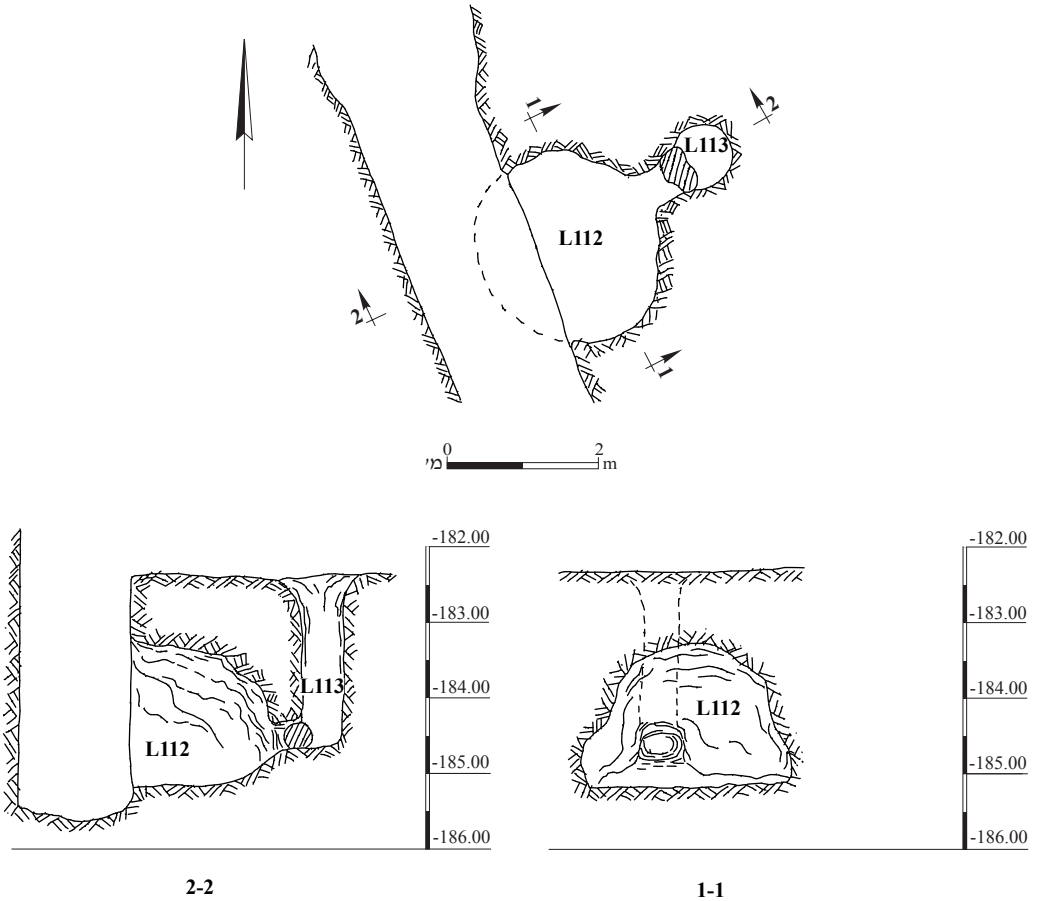

איור 5. קבר T102, שרידי פיר הכניסה, המסדרון וחדר הקבורה, מבט למערב.

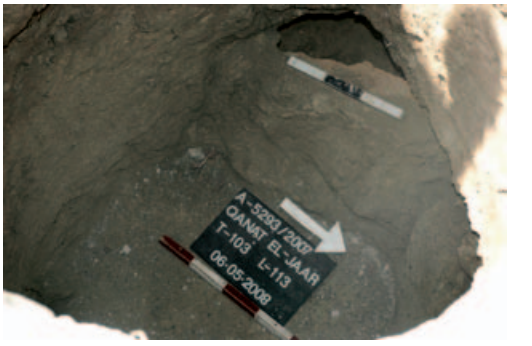
למסדרון. בתחתית הפיר נחצב פתח לכיוון מערב שהוביל דרך מסדרון ארוך ורחב (L104; 1.6 × 1.8 מ׳ מרבי) לחדר הקבורה. המסדרון נחצב בצורת טרפז שחלקו הצר במזרח וחלקו הרחב בכניסה לחדר הקבורה. רצפת המסדרון ישרה ומשתפלת מעט לכיוון מערב אל הכניסה לחדר הקבורה (L105; איור 5). בנקודת המפגש בין המסדרון לחדר הקבורה גדל שיפוע הרצפה לכיוון החדר. קירות המסדרון נחצבו במעוגל, ותקרתו קמורה (1.3 מ׳ גובה). חדר הקבורה סגלגל (2.6 אורך מרבי, 4 מ׳ רוחב מרבי); רצפתו משופעת לכיוון מערב בחלקו המזרחי וישרה בחלקו המערבי. קירותיו ותקרתו (1.7 מ׳ גובה), שהשתמרה בשלמותה, קמורים.

בחדר הקבורה נמצאו 11 כלי חרס: שני קנקנים, קנקנית, קומקום, ארבעה פכים ושלושה נרות ארבעתן. כן נמצא ראש חנית עשוי נחושת (איור 14:48). הממצא האנתרופולוגי בקבר זה הוא העשיר מבין הקברים, ונמצא לרוב בארטיקולציה (ר׳ נגר, כרך זה). נחשפו עצמותיהם של שבעה פרטים: שלושה בוגרים ממין זכר, שלושה בוגרים ממין נקבה ותינוק אחד. גיל הבוגרים 20–40 שנה. כל הפרטים הונחו בתנוחה מכווצת, הברכיים כפופות לכיוון החזה, על צדם הימני או השמאלי. ראשי הנקברים הונחו במזרח, ופניהם לכיוון צפון או דרום.

קבר T103 (תכנית 5). קבר זה הוא הדרומי־המזרחי מבין שורת הקברים שנפגעה במהלך עבודות הפיתוח בשנת 2006. הוא ממוקם כ־150 מ׳ דרומית לקבר T102 וכ־7 מ׳ ממזרח ליתר הקברים, והוא נמוך מהם במדרון. למרות הפגיעה בצדו המערבי, אפשר לשחזר את תכניתו המלאה. הכניסה לקבר הייתה ממזרח, בחלק הנמוך יותר של המדרון, דרך פיר אנכי שהשתמר בשלמותו. הפיר עגול (L113; 2.4 מ׳ עומק מפני השטח לתחתיתו); חלקו העליון רחב מחלקו התחתון, ומקנה לו צורת משפך (1.1 מ׳ קוטר בחלקו העליון ו־0.9 מ׳ קוטר בחלקו התחתון). לאורך דופנות הפיר נמצאו שקעים אחדים — ייתכן ששימשו מדרכי רגל ליורדים אליו ולעולים ממנו. רצפת הפיר פולסה, ובצדה המערבי נחצב פתח כניסה לחדר קבורה שנמצא חסום באבן גדולה (תכנית 5: חתך 2–2; איור 6). האבן (0.2 מ׳ עובי מרבי) הותאמה במידותיה לגודל הפתח (0.55 מ׳ רוחב, 0.4 מ׳ גובה ו־0.5 מ׳ עומק), והיא חוזקה למקומה בעפר ובאבנים קטנות. במבט מכיוון הפיר לפתח יש חתך סגלגל (כ־3 מ׳ רוחב מרבי, כ־2.8 מ׳ אורך), ובמבט מכיוון חדר הקבורה לפתח יש חתך בצורת טרפז שזוויותיו מעוגלות (איורים 7, 8). לפתח תקרה קמורה, ורצפתו ישרה ומשתפלת במתינות לאורך

תכנית 5. קבר T103, תכנית וחתכים.

איור 6. קבר T103, האבן החוסמת את פתח המעבר לחדר, מבט מראש הפיר לתחתיתו לכיוון דרום־מערב.

איור 7. קבר T103, מבט מחדר הקבורה לכיוון צפון־מזרח, אל הפיר החסום באבן.

0.3 מ׳ מהפיר לחדר הקבורה. לחדר הקבורה (L112; כ־3 מ׳ רוחב מרבי, כ־2.8 מ׳ אורך) רצפה ישרה, ולה שיפוע קל לכיוון מערב. קירותיו ותקרתו (2 מ׳ גובה מרבי), שהשתמרה בחלקה, קמורים. בדופן הדרומית של חדר הקבורה נחצבה גומחה קטנה.

הממצא בחדר הקבורה דל, ובו כלי חרס יחיד שנמצא במרכזו (סיר בישול/קנקנית; איור 8). בשפכי הריסות חדר הקבורה נמצאו קנקנית כדורית ושברים אחדים של קנקן. לא נתגלה ממצא אנתרופולוגי, אך ייתכן כי לא שרד את פגיעת עבודות הפיתוח.

הממצאים

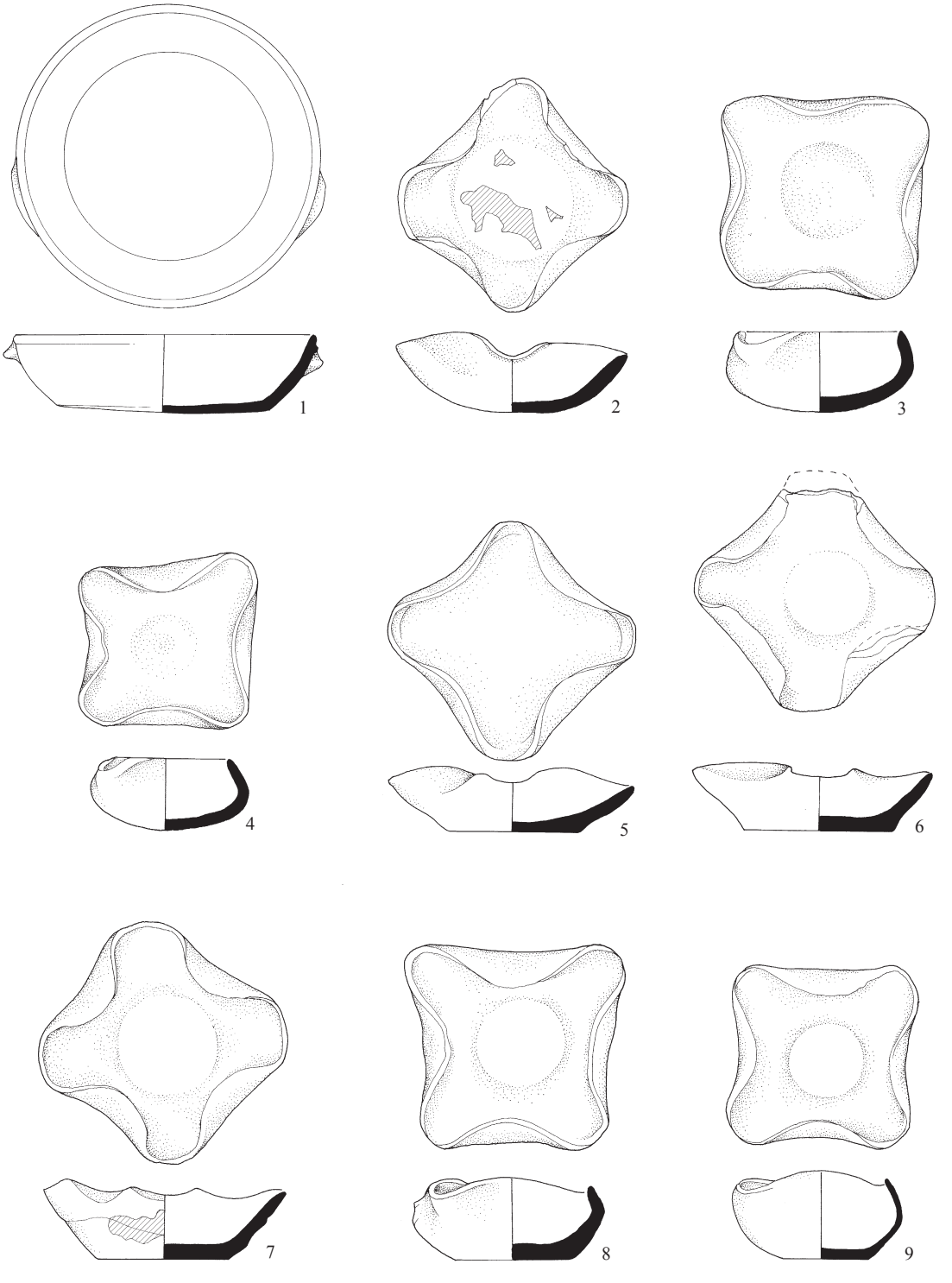
כלי החרס

הדיון בכלי החרס הוא טיפולוגי, מכלים פתוחים לסגורים ומכלים קטנים לגדולים. הקבלות לכלים והפניות מוצגות בטבלות המפרט.

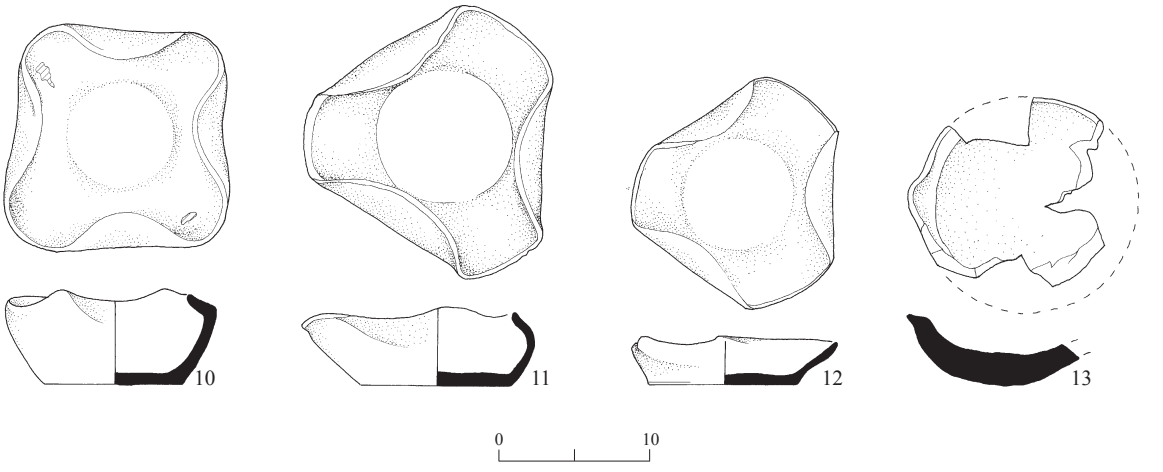
קערה (איור 9:1).— קערה אחת נמצאה בקבר T101. הקערה עמוקה, ולה בסיס שטוח. דופנות הקערה קמורות, ושפתה זקופה. לקערה ידיות מדף מקופלות הממוקמות מעט מתחת לשפה ונוטות מטה. נראה כי הקערה נעשתה ביד, ורק החיפוי הפנימי נעשה על אבניים. במכלולי הכלים בצפון הארץ נמצאו מעט קערות, אך אפשר לשייך אותה למכלול זה ובמיוחד למכלול הכלים של בקעת הירדן.

איור 8. קבר T103, חדר הקבורה ופתח הכניסה, מבט למזרח.

איור 9. כלי החרס: קערה ונרות.

איור 9. (המשך).

מס׳	הכלי	קבר	לוקוס	סל	מיקום בקבר	תיאור	הקבלות
1	קערה	101	102	151	על רצפת חדר הקבורה, כ־0.2 מ׳ ס״מ צפונית־מערבית לפתח הכניסה	חומר מנופה בינוני; טין ורוד (7.5 YR 6/4); ליבה אפורה כהה; שפע של גרגרים וחצצים לבנים, אפורים, ושחורים; צריפה גרועה, לא אחידה, חורים וסדקים; חיפוי מבפנים ומבחוץ בחומר דק	צומת ברקאי: הורוביץ תש״ס: איור 1:21 ואדי אל־חמה: Wightman 1988: Fig. 14:7 טיוואל אל־שרקיה: Helms 1983: Figs. 16:7; 21:14
2	נר ארבעתן	100	101	127	על רצפת חדר הקבורה, כ־0.3 מ׳ מפינתו הדרומית־המערבית	חומר גס מאוד; טין אפור (5 YR 6/1); חצצים גדולים; צריפה גרועה, לא אחידה, בחום נמוך מאוד; חיפוי דק, אפור־צהבהב (10 YR 8/3)	סמוך לתל רחוב: צורי תשל״ה: ציור 3:4 מגידו: Guy 1938: Pl. 10:28 עין סמיה: Dever 1972: Fig. 4:2
3	נר ארבעתן	102	105	146	על רצפת חדר הקבורה, כ־1.2 מ׳ מהדופן המזרחית וכ־1.4 מ׳ מהדופן הדרומית	חומר גס־גרגר, מנופה גרוע; טין אפור (10 YR 8/6); שפע חצצים וחסמים בצבעים אפור, שחור, חום ולבן, חלקם גדולים; צריפה גרועה, אחידה	תל ארטל: Hess 1984: Fig. 1:7
4	נר ארבעתן	102	105	145	על רצפת חדר הקבורה, כ־0.8 מ׳ מהדופן המזרחית וכ־1.3 מ׳ מהדופן הדרומית	חומר דק־גרגר, מנופה גרוע; טין אפור (10 YR 7/1); שפע חצצים בצבעים אפור, שחור, חום ולבן, חלקם גדולים; חיפוי צהבהב (10 YR 8/4); צריפה אחידה, איכות בינונית	עמאן: Helms 1989: Figs. 2:18, 5:8 טיוואל אל־שרקיה: Helms 1983: Fig. 22:10
5	נר ארבעתן	100	101	116	על רצפת חדר הקבורה, כ־1.1 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־1.5 מ׳ מהדופן הצפונית	חומר דק־גרגר; טין בצבע חום בהיר־ורדרד (5 YR 7/4); שפע של גרגרים אפורים שחורים, לבנים וחומים; צריפה אחידה, בינונית; סימני קש שנשרף בצריפה	סמוך לתל רחוב: צורי תשל״ה: ציור 3:4
6	נר ארבעתן	100	101	128	על רצפת חדר הקבורה, כ־0.15 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־0.35 מ׳ מהדופן המערבית	חומר דק־גרגר, מנופה גרוע; שפע חצצים בצבעים אפור, שחור, חום ולבן, הלבנים גדולים במיוחד; טין דק־גרגר בגוון חום־אדמדם (5 YR 6/6); צריפה אחידה באיכות נמוכה	סמוך לתל רחוב: צורי תשל״ה: ציור 3:4 תל אבו אניעג׳: Palumbo 1991: Fig. 46:4 דהאר מרזבנה: Lapp 1966: Figs. 2:1; 12:5

◂ **איור 9** (המשך)

מס׳	הכלי	קבר	לוקוס	סל	מיקום בקבר	תיאור	הקבלות
7	נר ארבעתן	100	101	126	על רצפת חדר הקבורה, כ־0.15 מ׳ מהדופן המזרחית וכ־5 ס״מ מהדופן הדרומית	חומר דק־גרגר, מנופה גרוע; שפע חצצים בצבעים אפור, שחור, חום ולבן, חלקם גדולים; טין דק־גרגר בגוון חום־אדמדם (2.5 YR 6/6); צריפה אחידה באיכות בינונית; מתחת לאחת השפות יש סימני צבע אדום	חורשים: גלבוע וינאי תשנ״ב: 6:3 ואדי אל־חמה: Wightman 1988: Fig. 11:7
8	נר ארבעתן	100	101	122	על רצפת חדר הקבורה, כ־5 ס״מ מהדופן הדרומית וכ־1.1 מ׳ מהדופן הצפונית	חומר דק־גרגר, מנופה גרוע; שפע חצצים בצבעים אפור, שחור, חום ולבן; טין דק־גרגר בגוון חום (5 YR 6/6); צריפה אחידה באיכות בינונית; צמדת טרוורטין	ואדי אל־חמה: Hennessy 1992: Pl. 22:11
9	נר ארבעתן	102	105	147	על רצפת חדר הקבורה, כ־1 מ׳ מהדופן הצפונית וכ־1.4 מ׳ מהדופן המערבית	חומר דק־גרגר, מנופה היטב; שפע חצצים קטנים בצבעים אפור, שחור, חום ולבן; טין דק־גרגר בגוון אפור־לבנבן (10 YR 8/2); צריפה אחידה באיכות טובה מאוד	מנחמיה: Bahat 1976: Fig. 3:7 חניתה: זינגר ודר תשמ״ו: לוח 6:4 עמאן: Helms 1989: Fig. 5:3
10	נר ארבעתן	100	101	123	על רצפת חדר הקבורה, כ־0.1 מ׳ מהדופן המזרחית וכ־0.8 מ׳ מהדופן הדרומית	חומר דק־גרגר, מנופה גרוע; שפע חצצים בצבעים אפור, שחור, חום ולבן; טין דק־גרגר בגווני חום (5 YR 6/6); צריפה אחידה באיכות בינונית; בשתיים מהשפיות יש סימני צבע אדום	ואדי אל־חמה: Hennessy 1992: Pl. 22:11 טיוואל אל־שרקיה: Helms 1983: Fig. 20:3
11	נר 3 פיות	101	102	153	על רצפת חדר הקבורה, כ־1.2 מ׳ מהדופן המזרחית וכ־1.3 מ׳ מהדופן הדרומית	חומר דק־גרגר; טין בצבע חום־אדמדם (5 YR 7/6); שפע של גרגרים אפורים, שחורים, לבנים וחומים; צריפה אחידה וטובה	קדש: Sussman 2007: Fig. 70 (הנר ניצב על רגל גבוהה)
12	נר 3 פיות	כנראה 101	פני שטח	109	בהריסות הקבר	חומר דק־גרגר; מעט חצצים גדולים; טין בצבע חום־אדמדם (2.5 YR 6/6); שפע של גרגרים אפורים, שחורים, לבנים וחומים; צריפה אחידה וטובה	
13	נר בעל פיה אחת	101	102	154	על רצפת החדר 0.15 מ׳ מהדופן המערבית וכ־0.4 מ׳ מהדופן הדרומית	חומר דק־גרגר; טין בצבע אפור (5 YR 7/1); הכלי יובש בשמש; חיפוי דק	מגידו: Loud 1948: Pl. 15:21 Guy 1938: Pl. 10:27

נרות (איור 9:2–13).— נמצאו 12 נרות חרס: 6 בקבר T100 (מס׳ 2, 5–8, 10), 2 בקבר T101 (מס׳ 11, 13), 3 בקבר T102 (מס׳ 3, 4, 9), ו־1 נמצא בהריסות קבר T101 (מס׳ 12). הנרות יוצרו בכמה טכניקות: חלקם עשויים מקשה אחת (מס׳ 6, 8 ו־13), וחלקם יוצרו משני חלקים — סימני חיבורם נראים בבירור (מס׳ 5, 7, 9, 11 ו־12); נר אחד (מס׳ 10) יוצר בשיטת הגדילים. על חלק מהנרות נראים סימני שבירה המלמדים כי קיפול דופנות הנר נעשה לאחר שהחומר התייבש ואיבד מתכונותיו האלסטיות (נרות מס׳ 5 ו־8). לרוב, הכלים אינם סימטריים וקיפול הדפנות אינו אחיד. יוצא דופן הוא נר מס׳ 9 שקיפול דופנותיו כמעט אחיד, והוא כמעט סימטרי. ריבוי הנרות, ובמיוחד נרות הארבעתן, מאפיין את תקופת הברונזה הביניימית בשיא התפתחותה (Sussman 2007:19, 24) ואת משפחת הכלים הצפוניים שבאזור עמק הירדן הצפוני. עם זאת, מגוון הצורות שנמצא בקברים אלו יוצא דופן. הובחנו ארבע קבוצות של נרות.

(א) נרות מס׳ 2–4 הם מטיפוס ארבעתן פתוח, ובסיסם מעוגל. הנרות נעשו בעבודת יד, וטביעות

אצבעות הידיים של יוצריהם נראים בבירור על הדפנות. על הנרות נותרו סימנים של חיפוי דק, שנמרח כנראה במברשת. דופנותיו ושפתו של נר מס׳ 2 נוטות חוצה, ויש סימני פיח על אחת הפיות. דופנותיהן ושפותיהן של נרות מס׳ 3 ו־4 ניצבות ונוטות מעט פנימה, ויש סימני פיח על ארבע הפיות. (ב) נרות מס׳ 5–10 הם מטיפוס ארבעתן ובסיסם שטוח. נרות מס׳ 5–7 פתוחים, דופנותיהם ישרות ושפתם נוטה חוצה, ואילו נרות מס׳ 8–10 סגורים ושפתם נוטה פנימה. בנר מס׳ 5 נראים סימני פיח על שלוש מפיותיו. על דופנותיו של נר מס׳ 6 ניכר שימוש באבניים להחלקת הכלי, וסימני פיח השתמרו על שניים מפיותיו. בנר מס׳ 7 ניכר השימוש באבניים להחלקת הכלי על דופנותיו ועל שפתו, וסימני פיח השתמרו על ארבע פיותיו. על דופנו החיצונית, במחצית הגובה, נראה עיטור חריתה גלי וסימני צבע אדום. בנר מס׳ 8 יש סימני פיח על ארבע פיותיו. לנר מס׳ 9 סימני פיח שהשתמרו על שתיים מפיותיו. נר מס׳ 10 נעשה ביד, ככל הנראה בטכניקת גדילים, והוא הוחלק באבניים. הנר סגור ועמוק, דופנותיו מקומרות ונוטות חוצה בחלקן התחתון, ובחלקן העליון הן מזוות פנימה. השפה פשוטה, נוטה פנימה ובחלקה העליון מעט זקורה. סימני פיח השתמרו על ארבע פיותיו, וסימני עיטור בצבע אדום השתמרו על שתיים משפותיו.

(ג) לנרות מס׳ 11, 12 שלוש פיות ובסיס שטוח. הנרות ייחודיים בצורתם ובחומר שממנו יוצרו, ולא נמצאו להם הקבלות מדויקות. נר דומה נמצא בבאב א־דרע שבירדן וכן במערה בקדש, אם כי שם הם ניצבים על רגל גבוהה (Sussman 2007:16, 23). הנרות סגורים, דופנותיהם נוטות חוצה בחלקם התחתון, ובחלקם העליון מזוות פנימה. השפות זקופות ונוטות חוצה. נר מס׳ 11 עמוק מנר מס׳ 12. בנר מס׳ 11 נראים סימני פיח בשלוש הפיות, ובנר מס׳ 12 נותרו סימני פיח רק על אחת הפיות. על גוף הנרות נראים סימני אבניים, ועל דופנות נר מס׳ 11 יש סימני סירוק עדינים, אורכיים, ככל הנראה שרידי מריחת חיפוי.

(ד) לנר מס׳ 13 פייה אחת, והוא שונה מאוד מהנרות האחרים שנמצאו. הנר פתוח ובסיסו מעוגל בדומה לקערית. הנר נעשה מקשה אחת בעבודת יד. שפת הנר עדינה מאוד, ונראה כי נועדה למזיגה. סימני פיח נראים בבירור על הפייה. החומר שממנו עשוי הנר גס ועבה מאוד בהשוואה לנרות האחרים. בחלקו הפנימי של הנר נראים סימני חיפוי אשר הוחלקו ומורקו. צריפת הכלי גרועה, ונראה כי נעשתה בטמפרטורה נמוכה. ייתכן כי הכלי שימש כורית התכה.

גביע (איור 10:14).— הגביע היחיד שנמצא בחפירה (בקבר T101) משתייך לקבוצת ״עבר הירדן״ של דיוור (Dever 1980: Fig. 3:14). לגביע בסיס שטוח, דפנות ישרות ונוטות חוצה ושפה פשוטה הנוטה מעט חוצה. הכלי נעשה בעבודת יד, והוא מחופה אדום מחוץ ומפנים.

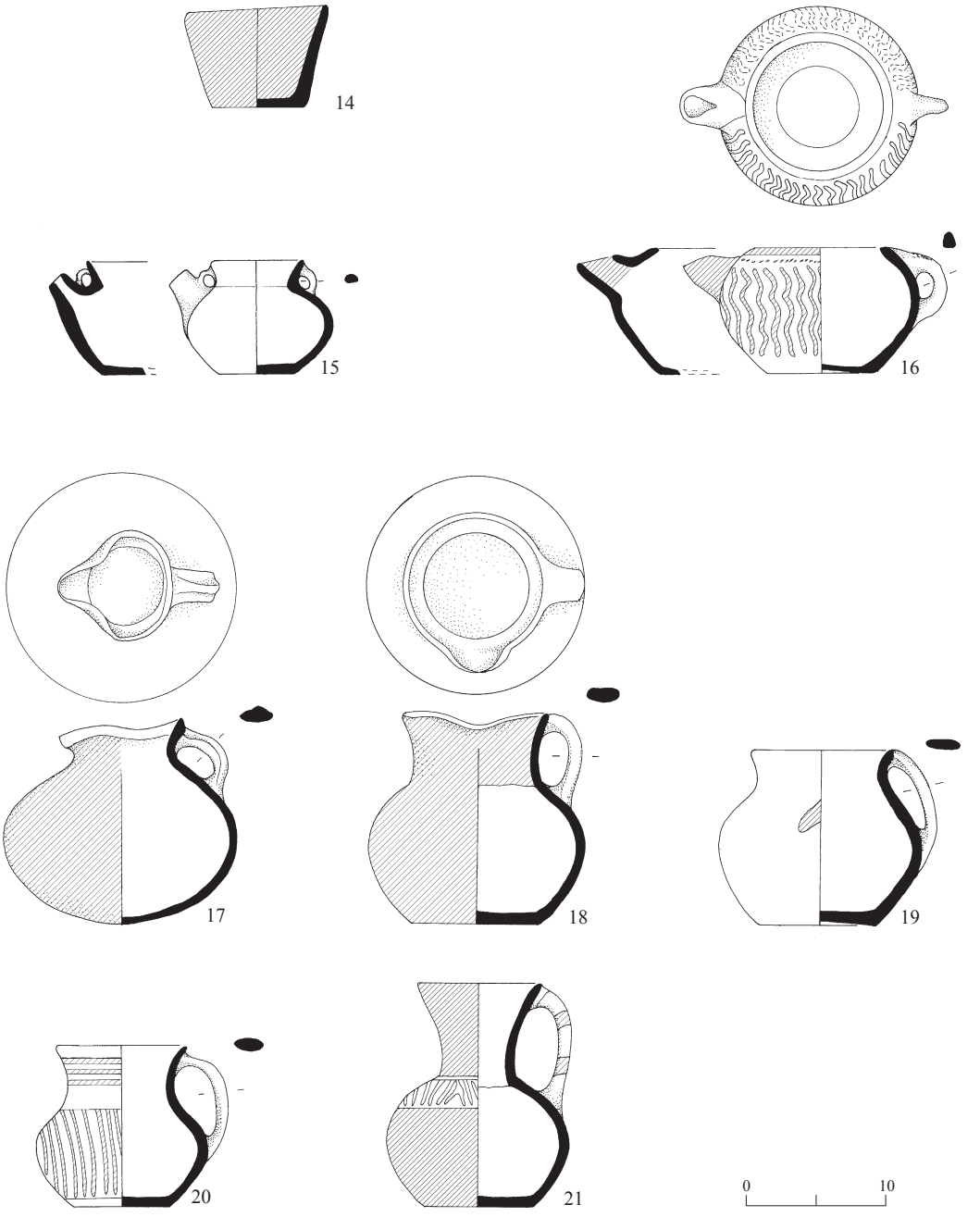
קומקומים (איור 10:15, 16).— נמצאו שני קומקומים: אחד בקבר T100 (מס׳ 15) ואחד בקבר T102 (מס׳ 16). קומקום מס׳ 15 הוא מהטיפוס המורכב על קנקנית: הבסיס שטוח; הגוף כדורי ומעט פחוס; הצוואר, המחובר לגוף בזווית, רחב ודמוי משפך; והשפה חדה ונוטה חוצה. לכלי שתי ידיות נקב, האחת מגשרת בין הצוואר לגוף, והאחרת — בין הצוואר לזרבובית הקצרה. הכלי יוצר משני חלקים: הבסיס והגוף נעשו ביד, ואילו השפה עוצבה על אבניים. חיבור השפה לגוף ניכר בחלק הפנימי של הכלי. הידיות הודבקו לגוף הכלי, וסימני ההדבקה הוחלקו. הזרבובית הוחדרה לגוף הכלי, וסימני האיחוי שלה לגוף הכלי נראים בבירור בתוכו. קומקום זה שכיח במכלולי התקופה בארץ.

קומקום מס׳ 16 מורכב על פערור. בסיס הכלי שטוח, מעט קמור, הגוף כדורי ופחוס, והשפה פערורית, חדה ונוטה פנימה. ידית אוזן מחברת בין השפה למרכז הגוף, והזרבובית מוקמה מולה. הזרבובית קצרה, רחבה ונוטה מעלה, אך אינה עוברת את גובה שפת הכלי. הזרבובית הוחדרה לגוף דרך חור בדופן הכלי; סימני החיבור הוחלקו מפנים ומחוץ. שפת הכלי נעשתה על אבניים, ועל פי הסימנים על הכלי, נראה שהיא חוברה אליו לאחר חיבור הזרבובית. הגוף נעשה בעבודת יד והדופן החיצונית הוחלקה. ידית הכלי הוצמדה לגוף — פעולות ההצמדה וההידוק נראים בבירור בטביעות האצבע של הקדר ששרדו בפנים הדפנות. הכלי מעוטר בשלל עיטורים: השפה והזרבובית צבועים באדום; מקום החיבור של השפה לגוף מעוטר בדיקור של חורים אלכסוניים מסביב לכלי; ואילו גוף הכלי מעוטר בסדרה של פסים מסולסלים, אורכיים, אדומים, והם יורדים מרצועת הדיקור עד בסיס הכלי וסובבים את גופו. כמה חוקרים בדקו את סגנון העיטור באדום על כלים מסוג זה (הורוביץ תש״ס; Hess 1984; Wightman 1988; Feig 1991) והגדירו סגנונות אחדים של עיטור בצבע. העיטור של קומקום מס׳ 16 משתייך לסגנון של קבוצה ה׳ (הורוביץ תש״ס:93), ״מילוי משטח בפסים״ (Wightman 1988:146, 155),

והוא אופייני לקומקומים ולקנקניות בני התקופה (הורוביץ תש״ס: איור 31, תרשים 7).

פכים (איור 10:17–21).— נמצאו חמישה פכים: שניים בקבר T100 (מס׳ 20, 21), אחד בקבר T101 (מס׳ 18), אחד בקבר T102 (מס׳ 17) ואחד (מס׳ 19), שהתגלגל מקבר הממוקם 10 מ׳ דרומית-מזרחית לקבר T102, שלא נחפר. לפכים מס׳ 17 ו-18 שפת משפך, ונראה ששימשו למזיגה.

לפך מס׳ 17 בסיס מעוגל, גוף כדורי ופחוס, צוואר המתרחב כלפי מעלה ושפת תלתן לא-רגולרית. בחלקה הפנימי, התחתון, של השפה

איור 10. כלי החרס: גביע, קומקומים ופכים.

◂ איור 10

מס׳	הכלי	קבר	לוקוס	סל	מיקום בקבר	תיאור	הקבלות
14	גביע	101	102	150	על רצפת חדר הקבורה, מול פתח הכניסה כ־0.4 מ׳ מערבית לפתח	חומר דק־גרגר; טין צלהב בהיר (10 YR 8/4); שפע של גרגרים לבנים, אפורים, חומים ושחורים, וחצצים אפורים גדולים; צריפה בינונית, לא אחידה; חיפוי אדום מחוץ, מפנים ועל השפה	טיוואל אל־שרקיה: Helms 1983: Fig. 18:11 מגידו: Guy 1938: Pl. 10:2
15	קומקום על קנקנית	100	101	115	על רצפת חדר הקבורה, כ־1.8 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־1.1 מ׳ מהדופן המזרחית	חומר גס־גרגר; שפע רב של חצצים ופירורי קרמיקה בצבעים חום, אפור ולבן; טין בצבע חום בהיר־צהבהב (7.5 YR 8/4); שפע של גרגרים אפורים, שחורים וחומים; צריפה אחידה, בינונית	ברקאי: גופנא וזוסמן תשכ״ט: ציור 3:5, 6 הזורע: מאירהוף תשמ״ו: לוח 1: 2:1א אל־פורדיס: הורוביץ ומסארווה תש״ס: איור 1:1, 2 מגידו: Guy 1938: Pl. 12:3 עין סמיה: Dever 1972: Fig. 6:2
16	קומקום פערורי	102	105	133	על רצפת חדר הקבורה, כ־1.2 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־1 מ׳ מהדופן המזרחית	חומר גס־גרגר בדומה לחומר של סירי בישול, מנופה בגסות רבה; טין בצבע חום בהיר־צהבהב (10 YR 8/4); שפע של גרגרים אפורים, שחורים, לבנים וחומים וחצצים לבנים; צריפה אחידה, בינונית	נחף: גצוב תשנ״ה: איור 8: 2 יבנאל: Liebowitz and Porat 1992: Fig. 1:12
17	פך שפת תלתן	102	105	138	במרכז מסדרון הכניסה, כ־1.2 מ׳ מתחילתו	חומר דק־גרגר; טין בצבע חום־אדום (7.5 YR 6/4); שפע של גרגרים לבנים, אפורים ושחורים; מעט חצצי קוורץ אפורים ולבנים; צריפה מעולה, צליל מתכתי; חיפוי אדמדם מחוץ	אל־חוסן: Harding and Isserlin 1953: Fig. 3:52
18	פך	101	102	143	צמוד לדופן הצפונית־המערבית של חדר הקבורה	חומר דק־גרגר; טין בצבע צהבהב (7.5 YR 8/4); שפע של גרגרים לבנים, אפורים ושחורים; צריפה מעולה, צליל מתכתי; מרוק בחומר צהבהב (2/5 YR 8/4); חיפוי בגוון חום־אדום־כתום	תל עמל: Feig 1991: Fig. 5:10 הזורע: מאירהוף תשמ״ו: לוח 9: 12:3
19	פך	לא נחפר	-	142		חומר דק־גרגר (חולי) בצבעים שחור, לבן, אפור וחום; טין בצבע חום בהיר־צלהב (10 YR 8/3); צריפה אחידה וטובה; עיטור בפסים אדומים	מעברות: דר תשל״ז: לוח ח׳:10
20	פך	100	101	121	על רצפת חדר הקבורה, כ־0.2 מ׳ מהדופן המזרחית וכ־1.1 מ׳ מהדופן הדרומית	חומר דק־גרגר (חולי) בצבעים שחור, לבן, אפור וחום; טין בצבע חום בהיר־ורוד (2/5 YR 6/6); צריפה אחידה וטובה; עיטור אדום ברצועות	טבריה: Tzaferis 1968: Fig. 5:7 הזורע: מאירהוף תשמ״ו: לוח 8: 44:3 תל עמל: Feig 1991: Fig. 5:9

איור 10 (המשך)

מס׳	הכלי	קבר	לוקוס	סל	מיקום בקבר	תיאור	הקבלות
21	פך	100	101	118	על רצפת חדר הקבורה, כ־1.1 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־1.5 מ׳ מהדופן הצפונית	חומר דק־גרגר (חולי) בצבעים שחור, לבן, אפור וחום; טין בצבע חום בהיר־צלהב (10 YR 8/3); צריפה אחידה וטובה; עיטור אדום על גוף הכלי	יבנאל: Liebowitz and Porat 1992: Fig. 1:2 הזורע: מאירהוף תשמ״ו: לוח 8: 3: 44; 14: 7: 20 ואדי אל־חמה: Wightman 1988: Fig. 8:9 תל עמל: Feig 1991: Fig. 5:5

נראה מרזב המסתיים במשפך, חלקה העליון של השפה חד, מפושק ונוטה חוצה. לכלי ידית סרט מרוכסת, הנמשכת מחלקו העליון של הצוואר צמוד לבסיס השפה עד לחלקו העליון של הגוף. הידית הודבקה לכלי, וסימני ההדבקה הוחלקו. הכלי יוצר משני חלקים: הבסיס והגוף נעשו ביד, ואילו השפה והצוואר עוצבו על אבניים. גימורה הסופי של שפת התלתן נעשה ביד. החיבור בין השפה והצוואר לגוף הכלי מורגש מפנים. בחומר שממנו נעשה הכלי יש חסמי קוורץ ועל הגוף נותרו סימני פיח, ועל כן אפשר להניח כי הכלי שימש גם לחימום. סימני חיפוי בצבע אדום ניכרים על דופנותיו החיצוניות של הכלי. פך דומה נמצא בעבר הירדן.

לפך מס׳ 18 בסיס שטוח ורחב. גופו כדורי ופחוס מעט, צווארו רחב, גבוה, נוטה מעט חוצה. שפת הכלי עגולה ואחידה. בחלקה הפנימי, התחתון, של השפה יש מרזב המסתיים במשפך. השוליים העליונים של השפה חדים ונוטים חוצה. לכלי ידית אוזן, שלה חתך סגלגל, היורדת מהשפה לכתף. הידית מיוחדת בכך שהיא הודבקה לגוף בזווית של 90 מעלות ביחס למשפך, וסימני ההדבקה הוחלקו על הגוף. הכלי יוצר משני חלקים: הבסיס והגוף נעשו ביד, ואילו השפה והצוואר באבניים. החיבור בין שני החלקים מושלם. צדו החיצון של הכלי, וככל שאפשר לראות, גם חלקיו הפנימיים, העליונים, הוחלקו ומורקו בחומר צהבהב. על חומר זה נמרח חיפוי חום־אדום־כתום. החומר שממנו נעשה הכלי דומה לזה של יתר הכלים, אך צורתו המדויקת, טיב עיבודו, החיפוי והצריפה הטובה מעניקים לכלי יופי יוצא דופן.

פך מס׳ 19 אינו סימטרי. בסיס הפך שטוח ומעט מקומר במרכזו. הגוף כדורי ופחוס, הצוואר קצר ורחב, והשפה מפושקת ונוטה חוצה. לכלי ידית סרט הנמשכת מהשפה עד מרכז הגוף, והיא הודבקה בחלקו הרחב ביותר של הגוף. הכלי יוצר בשני חלקים בעבודת יד: הבסיס והגוף נעשו בנפרד מהצוואר ומהשפה. איחוד שני החלקים והחלקת הדופן החיצונית נעשו באבניים. הכלי עוטר בצביעה של פסים אדומים בסגנון ״המטופות״ (קבוצה 3 של פייג — Feig 1991:126–127; קבוצה ג׳ של הורוביץ — הורוביץ תש״ס:93). סגנון עיטור זה מחלק את הכלי לרצועות רוחב שאוכלסו במגוון צורות: פסים דקים אופקיים, אלכסוניים, אנכיים או שילובם. עיטור זה אופייני בדרך כלל לפכים ולקנקניות ונדיר בכלים אחרים (הורוביץ תש״ס: תרשים 7).

לפך מס׳ 21 בסיס שטוח, גוף כדורי ופחוס וצוואר ארוך שרוחבו משתנה בדומה למשפך. השפה מפושקת ונוטה חוצה. לכלי ידית אוזן הנמשכת מהשפה לחלקו העליון של הגוף. חתך הידית אינו אחיד: לצד אחד של הידית חתך ישר, ואילו לצדה האחר חתך קמור. צורת הכלי אינה סימטרית, והוא יוצר בשני חלקים ביד. הבסיס והגוף נעשו בנפרד מהצוואר ומהשפה, החיבור הפנימי שלהם אינו טוב, וצוואר הכלי נוטה מעט לצד. סימני החיבור נראים בפנים הכלי. הכלי חופה באדום. חלקו העליון של הגוף עוטר ברצועה של פסים אלכסוניים לפני חיבורו לצוואר. עיטור נוסף בפס אדום נעשה בשני

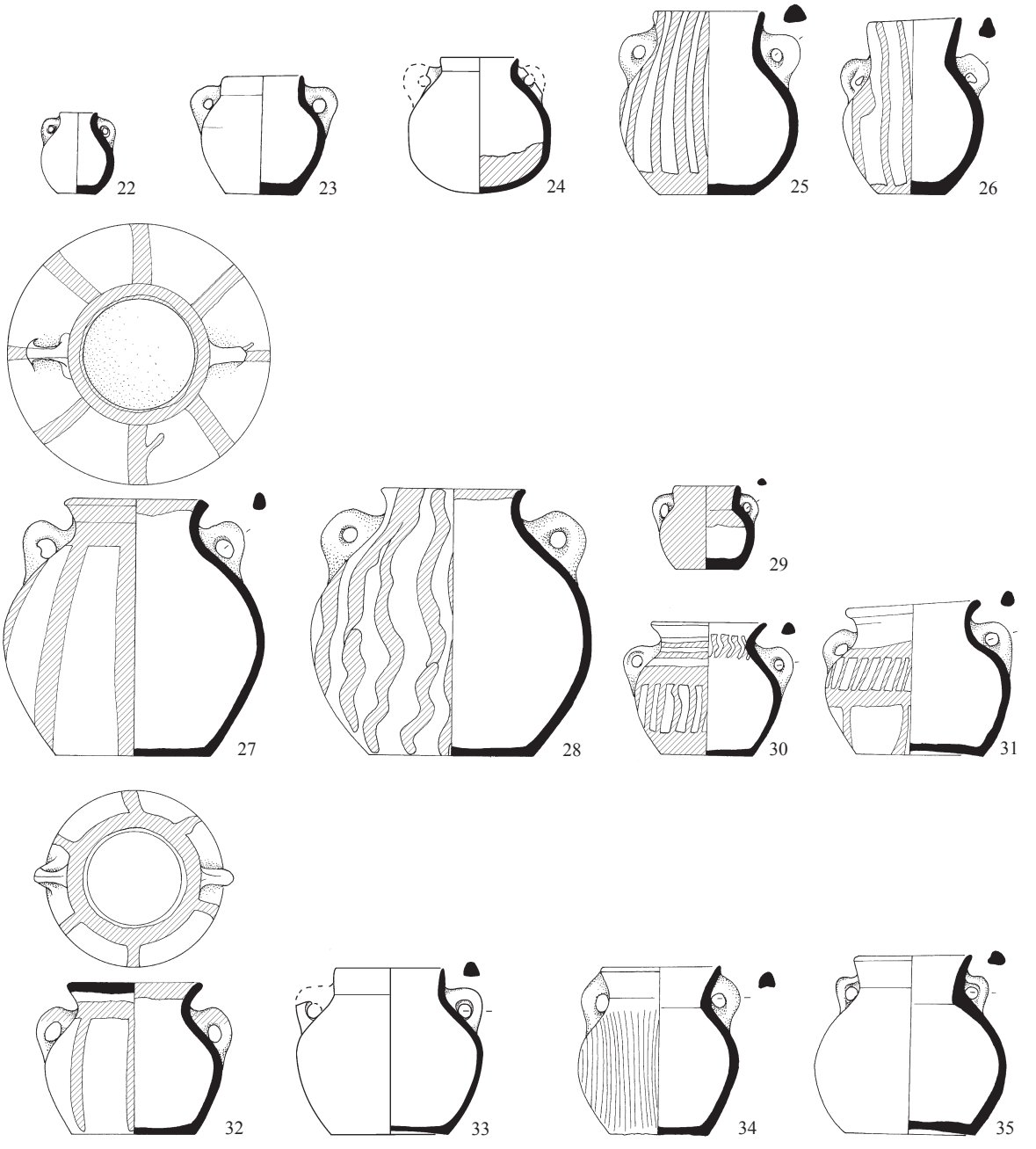
מקומות על הידית. צורתו של פך זה שכיחה, ודומים לו נמצאו באתרים רבים, במיוחד בצפון הארץ ובבקעת הירדן. חיפוי באדום ועיטור ברצועות של פסים אדומים (קבוצה 1 של פייג— Feig 1991:126–127; קבוצה א׳ של הורוביץ— הורוביץ תש״ס:93–94), מקובל מאוד באתרי בקעת הירדן: אל־חמה (Wightman 1988: Fig. 9:3), אל־חוצן (Harding and Isserlin 1953: Fig. 1: 23), תל עמל (Feig 1991: Fig. 5:11), תל ארטל (Hess 1984: Fig. 1:6) ובית שאן (Oren 1973: Fig. 1:13), אך אפשר למוצאו גם במגידו (Guy 1938: Pl. 21:13). סגנון העיטור אופייני בדרך כלל לפכים ולקנקניות ונדיר בכלים אחרים (הורוביץ תש״ס: תרשים 7).

קנקניות (איור 11:22–35).— הקנקניות הן הכלי השכיח בממצא. נמצאו 14 כלי חרס שהוגדרו קנקניות. שמונה נמצאו בקבר T100, אחת בקבר T101, שלוש בקבר T102 ושתיים בקבר T103. הן שונות זו מזו בצורה, בסוג החומר, בעיבוד ובעיטור. לרוב הקנקניות בסיס שטוח, גוף פחוס, שפה פשוטה ועיטור צבוע במגוון סגנונות. קנקנית מס׳ 22 זעירה ולה בסיס שטוח, גוף דמוי טיפה, צוואר נמוך וקעור ושפה פשוטה ומופשלת. שתי ידיות נקב קטנות הוצמדו בשני צדי הגוף, מתחת לשפה עד בסיס הצוואר. ניקוב חורי הידיות נעשה בחפץ גלילי לאחר שהחומר הוצמד לכלי. עודפי החומר מהנקבים נמרחו על הצוואר וסימניו נראים. הכלי נעשה בעבודת יד, והוא אינו סימטרי. לקנקנית מס׳ 23 כתף מעוגלת, צוואר גלילי ושפה זקופה. לכלי שתי ידיות נקב מקבילות שהוצמדו אל הכתף והצוואר. על פי סימני החיבור, נראה כי הקנקנית יוצרה משלושה חלקים: הבסיס נעשה בעבודת יד, ואילו הגוף, הצוואר, ולאחר מכן גם השפה, נעשו באבניים. מחיבור החלקים נוצר כלי שאינו סימטרי, הנוטה לצד. הידיות הוצמדו לגוף הכלי, ולאחר מכן נעשו נקבים שעודף החומר מהם נמרח על דופן הכלי. גודל הנקבים בשתי הידיות אינו זהה. הכלי יוצר מחומר המאפיין סירי בישול.

קנקנית מס׳ 24 היא היחידה שבסיסה מעוגל. גופה כדורי; הכתף מעוגלת; הצוואר נמוך, רחב וקעור; והשפה קצרה ומופשלת. שתי ידיות נקב חוברו לשני צדי הכלי בין הכתף לבסיס השפה. הכלי נעשה ביד, וטביעות אצבעותיו של הקדר נראים בברור על הדפנות, ללא כל ניסיון לעדנם. הכלי אינו סימטרי. לקנקנית מס׳ 25 גוף כדורי וצוואר גבוה, מופשל חוצה. שתי ידיות נקב עגולות וקטנות הוצמדו לכלי משני צדיו, צמוד לצוואר, בין הכתף לבסיס השפה. חורי הידיות נעשו לאחר חיבורם לכלי. הכלי נעשה בשני חלקים: שפת הכלי והצוואר נעשו באבניים, ואילו הגוף והבסיס נעשו ביד. החיבור בין החלקים אינו מושלם, והוא מורגש בדופן הפנימית. הכלי אינו סימטרי. הכלי מעוטר בפסים אדומים, אורכיים, הערוכים סביבו. הפסים מתחילים בשפת הכלי ועוברים דרך הצוואר והידיות אל הגוף ולבסיסו, שם הם מתאחדים לפס אדום, עבה ומאוזן מסביב לבסיס. הקווים צוירו ביד חופשית במרחקים שאינם אחידים וללא הקפדה יתרה. סגנון עיטור זה, הנכלל בקבוצה ה׳ של הורוביץ (הורוביץ תש״ס:93) והמכונה ״מילוי שטח בפסים״ (Wightman 1988:146, 155), שכיח בעיטורי הקנקניות של התקופה ומקובל גם באתרים שאינם בבקעת הירדן.

קנקנית מס׳ 26 שונה בממדיה מהאחרות. לקנקנית בסיס שטוח, גוף מוארך דמוי ביצה, כתף מעוגלת וצוואר גבוה, מופשל חוצה ומתרחב כמשפך. שפת הכלי פשוטה ונטויה חוצה. לכלי שתי ידיות נקב אשר הוצמדו משני צדיו, בין הכתף לבסיס הצוואר. צורת הידיות אינה אחידה: האחת מעוגלת והאחרת מרובעת. הכלי אינו סימטרי, והוא נעשה בשני חלקים: השפה והצוואר נעשו בנפרד מהגוף ומהבסיס; הם לא חוברו למרכז הכלי במדויק. הכלי מעוטר בפסים אדומים, אורכיים, שמרביתם ישרים ואחדים מעט מפותלים. העיטור מתחיל משפת הכלי ועובר דרך הצוואר אל הגוף ולבסיסו, שם מתאחדים הפסים לפס אדום עבה ומאוזן מסביב לבסיס. הקווים נעשו ביד חופשית, במרחקים שאינם אחידים וללא הקפדה יתרה. בכמה מהמרווחים שנוצרו בין שני פסים אדומים נשתמרו שרידים של צבע שחור. עיטור זה הוא אחד ממגוון הסוגים של סגנון העיטור הנקרא ״מילוי שטח בפסים״ (Wightman 1988:146, 155).

לקנקנית מס׳ 27 גוף כדורי, מעט פחוס, וצוואר קצר, רחב ומופשל חוצה. שתי ידיות נקב עגולות הוצמדו לכלי משני צדיו, בין הכתף לבסיס הצוואר. הכלי נעשה בשני חלקים: בסיסו וגופו נעשו ביד — טביעות אצבעותיו של היוצר השתמרו על דופנו הפנימית — ושפת הכלי והצוואר נעשו באבניים. סימני החיבור בין שני החלקים נראים היטב מצדו הפנימי של הכלי. הכלי מעוטר בפסים אדומים בסגנון ״מילוי שטח בפסים״. הסימנים ששרדו על הכלי מלמדים כי צביעת הפסים נעשתה במברשת. העיטור מתחיל משפת הכלי אשר נצבעה באדום מפנים ומחוץ. על הצוואר נצבע

איור 11. כלי החרס: קנקניות.

◂ איור 11

מס׳	הכלי	קבר	לוקוס	מס׳ סל	מיקום בקבר	תיאור	הקבלות
22	קנקנית זעירה	100	101	125	על רצפת חדר הקבורה, כ־0.6 מ׳ מהדופן המערבית וכ־1 מ׳ מהדופן הצפונית	חומר דק־גרגר; טין בצבע אפור בהיר (7.5 YR 6/4); שפע של גרגרים לבנים, אפורים ושחורים ומעט חצצים אפורים, גדולים; ליבה בצבע אפור כהה; צריפה אחידה, לא טובה	בית שאן: Oren 1973: Fig. 18:10
23	קנקנית/סיר בישול	100	101	114	על הרצפה קרוב למרכז, כ־1.6 מ׳ מהדופן המערבית וכ־1.4 מ׳ מהדופן הצפונית	חומר דק־גרגר, מנופה בינוני; חצצים גדולים; טין בצבע חום בהיר־ורדרד (5 YR 8/3); שפע של גרגרים לבנים, אפורים, שחורים וחומים; צריפה אחידה, בינונית	דהאר מרזבנה: Lapp 1966:Fig. 8:2
24	קנקנית	103	110	200	על הרצפה סמוך למרכז החדר, כ־0.8 מ׳ מהדופן הצפונית, כ־1.2 מ׳ מהדופן המזרחית	חומר דק־גרגר; טין בצבע חום־ורדרד (5 YR 8/4); שפע של חצצים קטנים מאוד בצבעים אפור, שחור, חום ולבן; צריפה אחידה, בינונית	הזורע: מאירהוף תשמ״ו: לוח 20 : 25 : 33 מגידו: Guy 1938: Pl. 7:15
25	קנקנית	102	105	148	על הרצפה בחלקו הצפוני־ המערבי של החדר כ־0.8 מ׳ מהדופן הצפונית, וכ־0.7 מ׳ מהדופן הדרומית	חומר דק־גרגר בצבעים שחור, לבן, אפור וחום; טין בצבע חום בהיר (10 YR 3/8); סימנים לחומר אורגני שרוף; צריפה אחידה, בינונית; עיטור בפסים אדומים אורכיים	מגידו: Guy 1938: Pl. 21:12 תל עמל: Feig 1991: Fig. 5:17
26	קנקנית	101	102	152	על הרצפה בחלקו הדרומי־ המזרחי של החדר כ־0.7 מ׳ מהדופן הדרומית, כ־0.2 מ׳ מהדופן המזרחית	חומר דק־גרגר; טין בצבע חום בהיר (7.5 YR 6/4); שפע של גרגרים לבנים, אפורים ושחורים; מעט חצצים אפורים, גדולים; צריפה לא אחידה, גרועה; עיטור בפסים אדומים אורכיים ושרידי פסים שחורים; כיסוי טרוורטין על מרבית הכלי	דהאר מרזבנה: Lapp 1966: Fig. 13:17 (ללא ידיות)
27	קנקנית	100	101	117	על הרצפה בחלקו הדרומי־ המערבי של החדר כ־0.65 מ׳ מהדופן הדרומית, וכ־1.1 מ׳ מהדופן המערבית	חומר דק־גרגר; טין בצבע חום בהיר־ורדרד (5 YR 8/4); שפע של גרגרים אפורים, שחורים, לבנים וחומים; צריפה אחידה, בינונית; עיטור מרושל בפסים אדומים אורכיים	מגידו: Guy 1938: Pl. 21:9 ואדי אל־חמה: Wightman 1988: Fig. 9:11
28	קנקנית	100	103	158	על הרצפה, קרוב למרכז החדר כ־1.3 מ׳ מהדופן המערבית וכ־0.9 מ׳ מהדופן הצפונית	חומר דק־גרגר, מנופה היטב; מעט חצצים לבנים וחומר קרמי גרוס; טין דק־גרגר בגוון חום אדמדם (2.5 YR 6/8); חיפוי לכל אורך הכלי; צריפה אחידה באיכות טובה	הזורע: מאירהוף תשמ״ו: לוח 1 :42 :21ב ואדי אל־חמה: Wightman 1988: Fig. 9:9
29	קנקנית זעירה	100	101	140	על הרצפה בחלקו הדרומי־ המערבי של החדר כ־0.4 מ׳ מהדופן המערבית וכ־1.2 מ׳ מהדופן הדרומית	חומר דק־גרגר; טין בצבע חום בהיר (10 YR 8/3); שפע של גרגרים לבנים, אפורים ושחורים; מעט חצצים אפורים, גדולים; צריפה אחידה, בינונית; חיפוי אדום מפנים ומחוץ עד גובה הידיות	מעברות: דר תשל״ז: לוח י״א :7 מגידו: Guy 1938: Pl. 10:19 תל עמל: Feig 1991: Fig. 5:18

איור 11 (המשך)

מס׳	הכלי	קבר	לוקוס	מס׳ סל	מיקום בקבר	תיאור	הקבלות
30	קנקנית	102	105	136	במרכזו ובחלקו הפנימי של מסדרון הכניסה, לפני חיבורו לחדר הקבורה	חומר דק־גרגר; טין בצבע אפור בהיר (5 YR 8/2); שפע של גרגרים לבנים, אפורים, חומים ושחורים; צריפה אחידה, בינונית; עיטור בפסים אדומים אורכיים	
31	קנקנית	102	105	134	על הרצפה בחלקו הדרומי־המזרחי של החדר, כ־1 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־0.7 מ׳ מהדופן המזרחית	חומר מנופה בינוני; טין בצבע חום בהיר צהבהב (10 YR 8/3); שפע של גרגרים אפורים, לבנים, שחורים וחומים; מעט חצצים גדולים; צריפה בינונית; עיטור בפסים אדומים	מגידו: Guy 1938: Pl. 21:8 ואדי אל־חמה: Wightman 1988: Fig. 9:4
32	קנקנית	100	101	119	על הרצפה, קרוב למרכז החדר, כ־1 מ׳ מהדופן המזרחית וכ־2 מ׳ מהדופן הדרומית	חומר דק־גרגר בצבעים לבן, אפור וחום; טין בצבע חום בהיר־צלהב (10 YR 8/3); צריפה אחידה, טובה; הכלי מכוסה בחלקו בצמדת טרוורטין	סמוך לתל רחוב: צורי תשל״ה: ציור 3: 7
33	קנקנית/סיר בישול	103	112	202	בשפכי הקבר שנהרס בחלקו בעבודות הפיתוח	חומר גס־גרגר; שפע של חסמים לבנים ואפורים; טין בגווני חום בהיר־אדמדם (2.5 YR 6/8) וחום בהיר־צלהב (10 YR 7/4); צריפה לא אחידה	הזורע: מאירהוף תשמ״ו: לוח 19: 25: 33
34	קנקנית	100	103	141	על הרצפה בחלקו הדרומי־המערבי של החדר, כ־1.2 מ׳ מהדופן הדרומית, כ־0.7 מ׳ מהדופן המערבית	חומר דק גרגר (חולי); גרגרים שחורים, לבנים, אפורים וחומים; טין בצבע חום בהיר־צלהב (10 YR 8/2); צריפה אחידה, טובה	הזורע: מאירהוף תשמ״ו: לוח 14: 7: 1
35	קנקנית	100	101	129	על הרצפה בחלקו המזרחי של החדר, כ־0.4 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־0.8 מ׳ מהדופן המזרחית	חומר דק־גרגר; שפע חצצים בצבעים אפור, שחור, חום ולבן, חלקם גדולים במיוחד; טין דק־גרגר בגוון חום (5 YR 6/6) פני הכלי מעט מוחלקים; צריפה אחידה באיכות טובה	מעברות: דר תשל״ז: לוח י׳: 9

פס אופקי רחב הסובב אותו ומכסה את מרביתו; פס זה חובר לעיטור השפה מעל הידיות. הידיות עוטרו בפס אדום ועל גוף הכלי צוירו, במרווחים שאינם אחידים, שמונה פסים אורכיים היורדים עד בסיס הכלי. על הכלי, ובמיוחד בבסיס הידיות, נראות נזילות צבע. חלק מהפסים הישרים היורדים מצוואר הכלי אל בסיסו מעט קשותים, במיוחד ליד בסיס הכלי.

קנקנית מס׳ 28 דומה בצורתה ובגודלה לקודמתה, אם כי נראה כי היא יוצרה כולה מקשה אחת על אבניים. חומר הכלי, צורת עיבודו וצריפתו טובים ביחס לאלה של קנקנית מס׳ 27. עיטור הקנקנית יוצא דופן במכלול זה אך שכיח בתקופה, והוא תת־סגנון של העיטור בפסים אורכיים, ״מילוי שטח בפסים״, אך צורת הפסים גלית. הפסים נעשו במברשת ביד חופשית משפת הכלי לבסיסו. המרווח בין הפסים אינו אחיד; חלקם מחוברים ליד השפה ומתפצלים באזור הצוואר והכתף. דוגמה נוספת לעיטור זה נמצאה בוואדי אל־חמה שבירדן (Wightman 1988: Fig. 9:9).

קנקנית מס׳ 29 זעירה, הגוף כדורי פחוס, דמוי דלעת, הכתף מעוגלת, הצוואר קצר, מופשל החוצה

ומתרחב כמשפך. לכלי שתי ידיות נקב אשר הוצמדו משני צדיו, בין הכתף לצוואר. הכלי אינו סימטרי, ונעשה בשני חלקים: השפה והצוואר נעשו בנפרד מהגוף ומהבסיס. החיבור ביניהם נראה מתוך הכלי; הוא יצר עקמומיות רבה. על הכלי סימני חיפוי אדום. השימוש בחיפוי אדום נדיר במכלול זה, אך אופייני מאוד לתקופה, במיוחד במשפחת הכלים הצפונית (עמירן תשל״ד:3).

לקנקנית מס׳ 30 גוף כדורי, מעט פחוס, וצוואר קצר, קעור ומופשל חוצה. לכלי שתי ידיות נקב שהוצמדו משני צדיו, בין הכתף לבסיס הצוואר. נראה כי ניקוב הידיות נעשה לאחר חיבורם לכלי. שאריות החומר שהוצא מהנקבים נראה מרוח על דופן הכלי. הכלי כמעט סימטרי ונעשה בשני חלקים: השפה והצוואר נעשו בנפרד מהגוף ומהבסיס. בדומה לפך מס׳ 20, הכלי עוטר בצביעת פסים אדומים בסגנון ״המטופות״ (קבוצה 3 של פייג — Feig 1991:126–127; קבוצה ג׳ של הורוביץ — הורוביץ תש״ס:93). לכלי לא נמצאה הקבלה מדויקת בשל צורת הצוואר.

לקנקנית מס׳ 31 בסיס מעט קעור, גוף כדורי, מעט פחוס, וצוואר קעור ומופשל חוצה. לכלי שתי ידיות נקב אשר הוצמדו משני צדיו, בין הכתף לצוואר. גודל הנקבים בידיות אינו אחיד, ובמקום חיבורם לגוף נותרו סימני הלחיצה של החומר לגוף. צורת הכלי מעוותת בשל חיבור לא מדויק של שני חלקי הכלי. לחץ מוגזם במקום חיבור השפה והצוואר לגוף ולבסיס יצר שקעים שגרמו לעיוותים. הכלי עוטר בפסים אדומים בסגנון ״המטופות״. מהכתף עד הבסיס מעוטר הכלי בשתי רצועות מחוברות של פסים אדומים: ברצועה העליונה יש קווים אורכיים צפופים בין שני קווים אופקיים רחבים, וברצועה התחתונה יש סדרה של קווים אורכיים במרווחים גדולים יותר.

קנקנית מס׳ 32 דומה בצורתה החיצונית לקודמתה. הגוף אינו סימטרי ונעשה בשני חלקים: הבסיס והגוף ביד, והצוואר והשפה באבניים. חיבור החלקים נראה מתוך הכלי. הכלי עוטר בפסים אדומים בסגנון ״מילוי שטח בפסים״. העיטור מתחיל משפת הכלי שנצבעה בשחור מפנים ומחוץ. חלקו הגבוה של הצוואר לא נצבע, אך ממחצית גובהו לבסיסו נצבע פס אופקי רחב הסובב אותו. ידיות הכלי לא נצבעו בפס זה אלא בפס שחור. מתחת לפס זה, על גוף הכלי, צוירו במרווחים לא אחידים שישה פסים אורכיים היורדים לבסיס הכלי. צביעת הפסים נעשתה במכחול, ביד חופשית וללא דיוק רב.

קנקנית מס׳ 33 דומה בצורתה לקנקנית מס׳ 23, אך גדולה יותר. הכלי יוצר מחומר המאפיין סירי בישול; הוא אינו סימטרי ועשוי כולו בעבודת יד. שימוש באבניים נעשה כנראה רק במריחת חיפוי דק על דופנו.

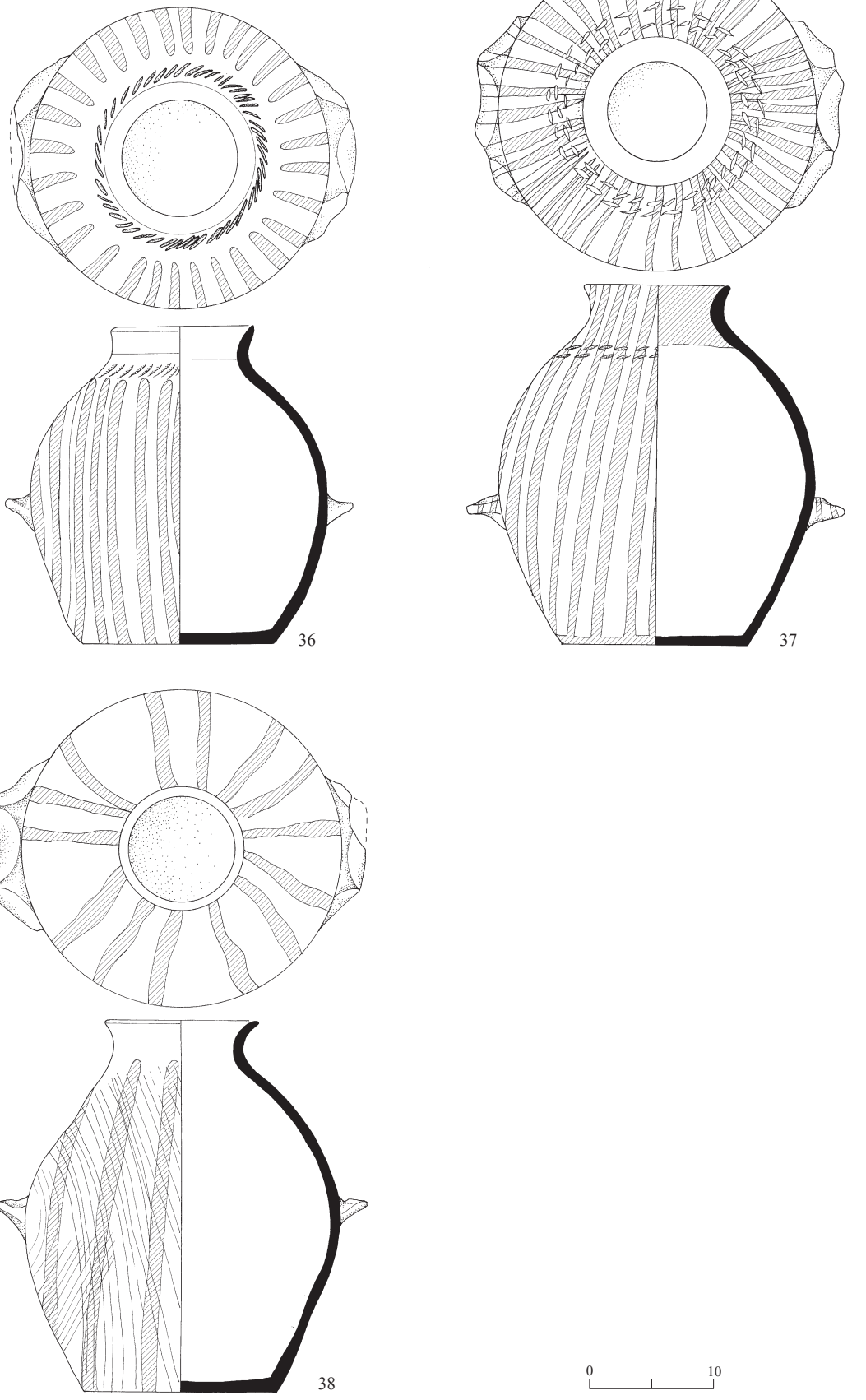
לקנקנית מס׳ 34 גוף סגלגל, מעט פחוס, וצוואר גבוה, דמוי משפך מופשל החוצה. לכלי שתי ידיות נקב שהוצמדו משני צדיו, בין הכתף לבסיס השפה. הכלי יוצר כנראה משלושה חלקים: השפה והצוואר נעשו באבניים, ואילו הגוף והבסיס נעשו ביד, בנפרד זה מזה. החיבור בין שני החלקים העליונים של הכלי מורגש מתוך הכלי. סימני שיטת ייצור הבסיס נראים בבירור: חומר שצורתו עגולה הודק למשטח ישר שפניו גליים — אולי מחצלת קנים, ואל הבסיס הוצמד הגוף. הכלי אינו סימטרי, ועל הגוף נראים סימני מעיכה בכמה מקומות, שנוצרו אולי בשלב הרכבת הכלי משלושת חלקיו. על דופנות הכלי החיצוניים נמרח במברשת חיפוי אדמדם, שיצר סוג של עיטור סרוק לאורך הכלי.

לקנקנית מס׳ 35 בסיס מעט קעור, גוף כדורי, מעט פחוס וצוואר קעור ומופשל חוצה. לכלי שתי ידיות נקב שהוצמדו משני צדיו, בין הכתף לצוואר. הכלי נוצר משני חלקים: השפה והצוואר באבניים, ואילו הגוף והבסיס ביד. החיבור בין שני חלקי הכלי מורגש בחלקו הפנימי.

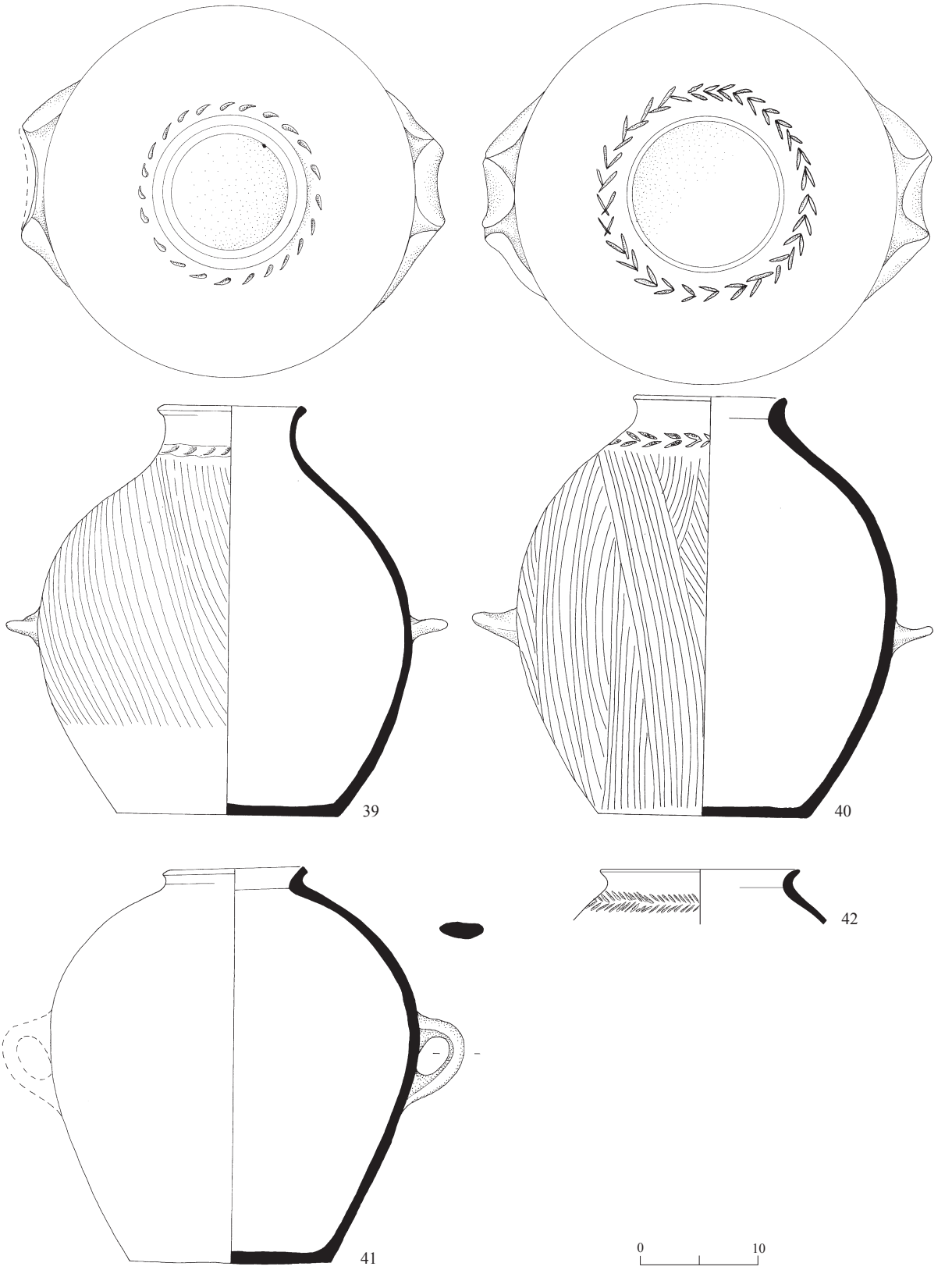
קנקנים (איור 12:36–44).— תשעה קנקנים וחלקי קנקנים נמצאו בקברים ובסביבתם: שלושה בקבר T100, אחד בקבר T101, שלושה בקבר T102 ושניים נמצאו בשפכים של עבודות הפיתוח. לרוב הקנקנים צורה חיצונית דומה, אך עם זאת אפשר לחלקם לשלוש קבוצות.

(א) לקנקנים מס׳ 36–39 (30–35 ס״מ גובה) בסיס שטוח וגוף חביתי מעט פחוס (מס׳ 36 ו־39), ולעתים מוארך (מס׳ 37 ו־38). במרכז הגוף, בשיא קוטרו, הוצמדו שתי ידיות מדף מקופלות זו כנגד זו. הצוואר קעור, נמוך ורחב. השפה פשוטה ומופשלת חוצה. הכלים משופעים בעיטורים פלסטיים ובעיטורים מצוירים.

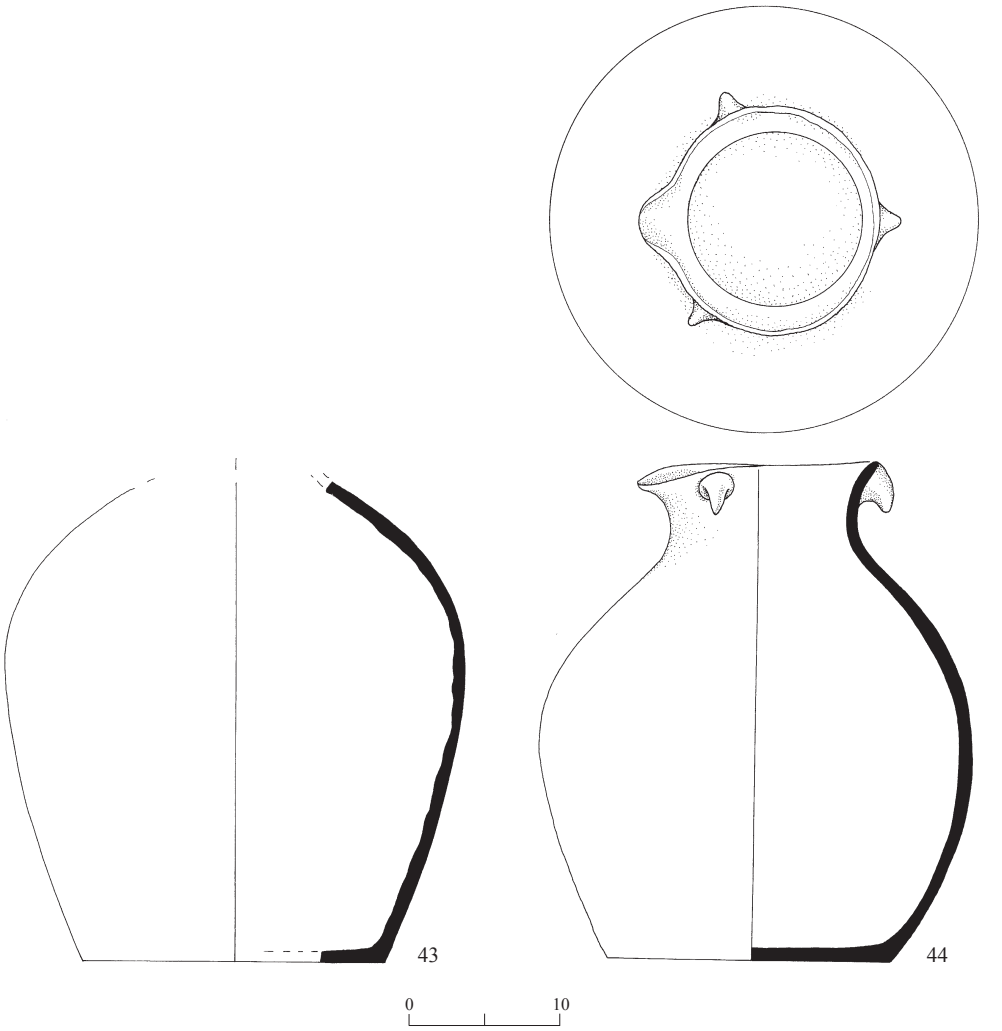
קנקן מס׳ 36 נעשה בשני חלקים: בסיסו וגופו נעשו בעבודת יד, ואילו שפת הכלי והצוואר נעשו באבניים. סימני החיבור בין שני החלקים נראים היטב בפנים הכלי. הכלי מעוטר בפסים אדומים אורכיים מבסיסו לבסיס הצוואר בסגנון ״מילוי שטח בפסים״ (Wightman1988:146, 155). בסיס

איור 12. כלי החרס: קנקנים.

איור 12. (המשך)

איור 12. (המשך)

מס׳	קבר	לוקוס	סל	מיקום בקבר	תיאור	הקבלות
36	102	105	137	במרכז פרוזדור הכניסה	חומר דק־גרגר; טין בצבע חום בהיר־צהבהב (7.5 YR 8/4); שפע של גרגרים אפורים, שחורים וחומים; צריפה אחידה, בינונית	חניתה: זינגר ודר תשמ״ו: לוח I:3 בית שאן: Oren 1973: Fig. 18:1
37	101	102	149	על הרצפה בחלקו הדרומי של החדר, כ־0.4 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־0.35 מ׳ מהדופן המערבית	חומר דק־גרגר; חצצים רבים בצבעים אפור, שחור ולבן; טין דק־גרגר בשני גוונים, חלקו התחתון בצבע חום בהיר (5 YR 7/6) וחלקו העליון בצבע חום־לבנבן (5 YR 8/3); צריפה לא אחידה, בינונית	אל־חוסן: Harding and Isserlin 1953: Fig. 4:59
38	102	105	132	על הרצפה בחלקו האחורי של החדר, כ־0.4 מ׳ מהדופן המערבית וכ־1.3 מ׳ מהדופן הדרומית	חומר דק־גרגר; טין בצבע חום בהיר־צהבהב (7.5 YR 8/4); שפע של גרגרים אפורים, שחורים, לבנים וחומים; צריפה אחידה, טובה	דהאר מרזבנה: Lapp 1966: Fig. 39:1

איור 12 (המשך)

מס׳	קבר	לוקוס	סל	מיקום בקבר	תיאור	הקבלות
39	100	100/101	110/111	מפוזר על הרצפה	חומר דק־גרגר, מנופה היטב; טין אפור־לבנבן (10 YR 8/2); שפע גרגרים אפורים, שחורים, לבנים וחומים קטנים; צריפה אחידה, טובה מאוד	יבנאל: Liebowitz and Porat 1992: Fig.1:13 ואדי אל־חמה: Wightman 1988: Fig. 10:2
40	102	105	135	על הרצפה במעבר, בין המסדרון לחדר, בצדו הצפוני, כ־0.4 מ׳ מהדופן הצפונית	חומר דק־גרגר; טין בצבע צהבהב־אדמדם (10 YR 8/4); שפע גרגרים אפורים, שחורים, לבנים וחומים; צריפה בינונית ולא אחידה	בית שאן: Oren 1973 Figs. 20:16; 24:1
41	100	101	120	בחלקו הדרומי־המזרחי של החדר, כ־0.4 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־0.5 מ׳ מהדופן המזרחית	חומר דק־גרגר, מנופה היטב; טין בצבע חום בהיר (10 YR 8/3); ליבה אפורה; שפע של גרגרים לבנים זעירים, חומים ושחורים; צריפה אחידה, טובה	הזורע: מאירהוף תשמ״ו: לוח 33:3:9 (ידיות מדף) בית שאן: Oren 1973: Fig. 21:15 גבע־כרמל: עמירן תשל״ד: ציור 4:1 מגדל העמק: Covello-Paran 1999: Fig. 44:5–7
42	שפכים				חומר דק־גרגר, מנופה היטב	סמוך לתל רחוב: צורי תשל״ה: ציור 2:3 תל סורג: ויניצקי תשנ״ה: לוח 5:4
43	שפכים		156		חומר דק־גרגר, מנופה היטב; טין בצבע אפור (10 YR 7/2); צריפה לא אחידה, בינונית; ליבה כהה	חורשים: גלבוע וינאי תשנ״ב: איור 2:2
44	100	103	159	על הרצפה, צמוד לחתך של חדר הקבורה	חומר דק־גרגר; חצצים רבים בצבעים אפור ולבן; טין דק־גרגר בשני גוונים, התחתון בצבע חום־אדמדם (10 YR 5/8) העליון בצבע חום־אפור; צריפה לא אחידה, טובה, צליל מתכתי; צמדת טרוורטין	גבע־כרמל: עמירן תשל״ד: ציור 3:1 מעיין ברוך: Amiran 1961: Fig. 6:8 תל קדש: Tadmor 1978: Fig. 3:70–490

הצוואר, בנקודת חיבורו לגוף, מעוטר בחריתה, בדגם סיבובי של פסים אלכסוניים.

קנקן מס׳ 37 דומה לקנקן מס׳ 36 בצורה, בעיטור ובדרך עשייתו. עם זאת, גופו מוארך, הוא פחות סימטרי ועיטור הפסים שלו צפוף יותר, מתמשך מהבסיס לשפה וגולש לתוך הכלי. לעיטור הפלסטי שבבסיס הצוואר נוספו שתי שורות של חריתות אלכסוניות מסביב לצוואר.

קנקן מס׳ 38 מוארך מעט מקודמיו. הוא אינו סימטרי, ועל הגוף נראים סימני מעיכה. הכלי נעשה בשלושה שלבים: השפה והצוואר נעשו באבניים וחוברו לגוף שנעשה ביד, ואליהם צורף הבסיס, שנעשה ביד בנפרד. על הגוף נראים שרידי מריחה של צבע אפור שנעשו במברשת שחרצה פסים סרוקים בזוויות משתנות לכל אורכו. מעל לצבע המרוח עוטר הכלי בפסים אדומים אורכיים מהבסיס לבסיס הצוואר.

קנקן מס׳ 39 נעשה משני חלקים. הוא אינו מעוטר בצבע, אך על גופו נראים סימני חיפוי וסריקה שנעשו במברשת קשה. עיטור פלסטי בדגם חריתה סיבובי של פסים אלכסוניים מעטר את בסיס צווארו.

(ב) לקנקנים מס׳ 40–43 בסיס שטוח, גוף מנופח, כתף מעוגלת, צוואר זעיר ושפה פשוטה, קצרה ונטויה חוצה. הקנקנים מעוטרים בעיטורים פלסטיים מעטים, ומוגבלים לעיטורים מעגליים ושקועים בדגם אדרה מתחת לשפה.

לקנקן מס׳ 40 ידיות מדף מקופלות במרכז הגוף. הוא נעשה בשני חלקים: הגוף נעשה ביד והשפה

באבניים. הכלי נמרח מבסיסו לצווארו בחומר אפור במברשת קשה, שהותירה סימני סירוק חרוצים ורדודים בכיוונים משתנים. בנקודת החיבור שבין עיטור האדרה לעיטור הסרוק עולה הראשון על האחרון, ומכאן שהסרוק נעשה לאחר חריתת דגם האדרה. עיטור האדרה אינו מוקפד ואינו אחיד. לפעמים צורתו דומה לענף של עץ, ולפעמים הצורה מזכירה את האות האנגלית V; המרחק בין הסימנים אינו אחיד.

לקנקן מס׳ 41 ידיות אוזן אנכיות. הוא אינו מעוטר. הכלי יוצר משלושה חלקים: הבסיס והגוף, עד אזור חיבור הידיות והחלק העליון של הגוף, נעשו בנפרד בעבודת יד, ואילו הצוואר והשפה נעשו באבניים. דופנות הכלי מחוץ ומפנים חופו בחיפוי דק ובהיר והוחלקו. השתמרות החיפוי על הדפנות החיצוניות של הכלי טובה מהשתמרותו על הדפנות הפנימיות.

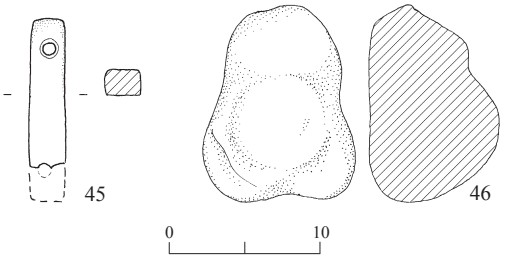
שפת קנקן מס׳ 42 נמצאה בסינון השפכים. השפה דומה לזו של קנקן מס׳ 41 ומעוטרת בדגם אדרה. חלקי קנקן מס׳ 43 נמצאו בשפכים. צורתו דומה לקנקן מס׳ 40, אך הוא אינו מעוטר או סרוק, ואין לו ידיות.

(ג) קנקן/פך מס׳ 44 מאפיין את קבוצת הכלים הצפונית (עמירן תשל״ד:1). בסיסו שטוח, ולגופו צורת טיפה מעט מוארכת. לצוואר צורה קעורה, מעט גבוהה, והשפה פשוטה, ולה מרזב פנימי ומשפך (״פה הדוק־שפה״; עמירן תשל״ד:1); על השפה יש עיטור של שלושה זיזים מעוקלים כלפי מטה. אלה נתנו לכלי את שמו: ״קנקן בעל זיזים״ (עמירן תשל״ד:1). הכלי נעשה משני חלקים: הצוואר והשפה נעשו באבניים, ואילו הגוף והבסיס נעשו ביד. החיבור בין שני החלקים מורגש מתוך הכלי. צורת הכלי אינה סימטרית, ודופנותיו מרובות שקעים, בליטות וסדקים.

חפצי האבן

חרוז (איור 13:45).— חרוז אחד מאבן גיר קשה בצבע לבנבן־אפור נמצא שבור. לחרוז צורה של תיבה מלבנית (5 ס״מ אורך, 1 ס״מ רוחב, 0.6 ס״מ עובי). בשני צדי החרוז (כ־0.5 ס״מ מהקצוות) נקדחו חורים (0.3 ס״מ קוטר) שחתכם דו־קוני. נראה על כן, כי החורים נעשו במקדח בצורת חרוט שקדח באבן מצד אחד עד מחצית רוחבה, ומהצד השני עד התחברות החורים. חרוזים שצורתם דומה נמצאו לרוב, אך רובם נעשו מחומרים אחרים. בהזורע ובתל אצטבה נמצאו חרוזים דומים מקליפת ביצת יען. במגידו נמצאו חרוזים דומים מאבן בזלת, ובכברי ובנחף נמצאו חרוזים דומים מצדף.

צלמית (איור 13:46).— בתוך קנקנית מס׳ 27 נמצא חלוק נחל עשוי מאבן גיר (דולומיט). החלוק היה מצופה בטרוורטין, ולאחר ניקויו נמצא כי צורתו מזכירה אישה הרה. בחזית נראים חזה נשי ובטן מעוברת, שבמרכזה מודגש הטבור. בצד האחורי נראים בבירור קימורי הישבן. על החלוק לא נראו סימני עיבוד כלשהם, והוא חלק לגמרי. אין זה סביר שהחלוק ׳התגלגל׳ לתוך הקנקנית, שנמצאה במרכזו של חדר קבורה. גם אם נניח כי את החלוק לא יצר אדם, אפשר לומר כי הוא אסף אותו, אימצו, הכניסו לקנקנית והביאו לקבר בשל היותו בדמות אישה מעוברת.

איור 13. חפצי האבן (קבר T100, L101): חרוז וצלמית.

מס׳	סוג הכלי	מס׳ סל	המיקום בחדר	הקבלות
45	חרוז	131	על הרצפה במרכז חדר הקבורה, כ־1 מ׳ מהדופן המערבית וכ־1.6 מ׳ מהדופן הצפונית	הזורע: מאירהוף תשמ״ו: לוח 28:29-57, 30-57, 31-57; 30: 33:99, 33:100 מגידו: Guy 1938: Pl. 123:5 כברי ונחף: גצוב תשנ״ה: איורים 4:7; 9:4—6 תל אצטבה: צורי תשכ״ב: לוח ט״ז:3
46	צלמית	155	על הרצפה בחלקו הדרומי־המערבי של החדר, כ־0.65 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־1.1 מ׳ מהדופן המערבית	

חפצי המתכת

נמצאו חמישה פריטים ממתכת, ככל הנראה מנחושת (ר׳ הערה 3), כולם כלי נשק. שלושה חפצים נמצאו בקבר T100 (איורים 14:49; 15), אחד בקבר T101 (איור 14:47) ואחד בקבר T102 (איור 14:48). כל החפצים נמצאו בצדם הדרומי של חדרי הקבורה.

איור 14. חפצי מתכת: ראשי חנית.

מס׳	החפץ	קבר	לוקוס	סל	מקום בקבר	מידות (ס״מ)	הקבלות
47	ראש חנית	101	102	142	על הרצפה סמוך לפתח בחלקו הדרומי־המזרחי של החדר, כ־0.8 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־0.2 מ׳ מהדופן המזרחית	אורך: 27.5 עובי מרבי: 1.8 משקל: 176.5 גרם	מנחמיה: Bahat 1976: Fig. 4:2
48	ראש חנית	102	105	144	על הרצפה, בחלקו הדרומי־המערבי של החדר, כ־0.65 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־1.1 מ׳ מהדופן המערבית	אורך: 26.5 רוחב מרבי: 1.5 משקל: 127.5 גרם	ברקאי: גופנא וזוסמן תשכ״ט: ציור 14:3 הזורע: מאירהוף תשמ״ו: לוח 31: 100:3 מעברות: דר תשל״ז: לוח ט׳:7
49	ראש חנית	100	101	124	על הרצפה, בחלקו הדרומי־המזרחי של החדר, כ־1.1 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־0.8 מ׳ מהדופן המזרחית	אורך: 23 רוחב מרבי: 1 משקל: 103 גרם	הזורע: מאירהוף תשמ״ו: לוח 32: 101:3

איור 15. חפצי מתכת: חרב וציפוי לניצב חרב.

מס׳	החפץ	קבר	לוקוס	סל	מקום בקבר	מידות (ס״מ)	הקבלות
50	להב חרב, מסמרות	100	101	113	על הרצפה, קרוב לפתח החדר בחלקו הדרומי־המזרחי, כ־1.5 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־0.9 מ׳ מהדופן המזרחית	אורך: 30, כולל הניצב רוחב מרבי: 3.5 עובי מרבי: 0.4 משקל: 104 גרם משקל המסמר: 3.1 גרם	מעברות: דר תשל״ז: לוח ט׳:6 אבריכתאס: אלדשטיין 1971: ציור 16 מעיין ברוך: Amiran 1961: Fig. 8: 20
51	ציפוי מתכת לניצב חרב	100	101	130	על הרצפה, בחלקו הדרומי־המזרחי של החדר, כ־0.4 מ׳ מהדופן הדרומית וכ־0.5 מ׳ מהדופן המערבית; כ־1.2 מ׳ דרומית־מזרחית ללהב החרב	אורך השתמרות: 12 רוחב מרבי: 3 עובי: 0.1–0.2 משקל: 13.31 גרם	מעברות: דר תשל״ז: לוח י׳:11

ראשי חנית (איור 14:47–49).— שלושת ראשי החניתות דומים. הם מוארכים, צרים ומחודדים בצד אחד, ובצדם האחר יש להם תקע מצונף. הם שונים זה מזה באורכם, ברוחבם ובמשקלם. החתך של להב ראש חנית מס׳ 49 מרובע, ושל ראשי חניתות מס׳ 47 ו־48 מעוין. חתך הצניפה של ראש חנית מס׳ 49 עגול, של ראש חנית מס׳ 48 מעוין, ואילו של ראש חנית מס׳ 47 מרובע, קמור בשתי פאות וקעור בנגדיות. חוסר האחידות בין הפריטים שכיח, והובחן לדוגמה בממצא כלי הנשק מבית הקברות של מעברות (דר תשל״ז:41). הדבר מלמד על ייצור לא־סדרתי, שייתכן ובוצע על פי הזמנות אישיות, או בייצור אישי, בכפוף ליכולתם או למעמדם של הבעלים.

חרב (איור 15:50).— החרב נמצאה במרכז קבר T100. להב החרב ישר, מוארך, והולך ומתחדד מהניצב לחוד. הלהב (כ־0.4 ס״מ עובי מרבי) מושחז משני הצדדים ומחוזק בשדרה מרכזית, המרוכסת לכל אורכו. עובי הלהב נעשה דק מהשדרה לכיוון צדדיו, כך שחתכו מעוין. משני צדי השדרה, לכל אורכו של הלהב, יש שתי תעלות מקבילות לניקוז הדם (דר תשל״ז:30). ניצב החרב מורכב משני חלקים: המשכו של הלהב הולך ומתחדד עד לקבלת צורת טרפז והמשכו תקע מלבני שלא השתמר לכל אורכו. שני זוגות מקבילים של חורים למסמרים השתמרו לאורכו של הניצב, ונראה שבבסיס התקע היה זוג נוסף של חורים ששרד בחלקו. שולי התקע משני צדיו קופלו בכיוונים מנוגדים בזווית של כ־90 מעלות. קיפולים אלה שימשו כנראה לחיזוק קיבוע הידית שלא השתמר לתקע. טכניקת חיזוק הידית לתקע בשיטת ״הקיפולים״ אינה נפוצה, אך נמצאה גם בבית הקברות במעברות (דר תשל״ז:29). בשני זוגות חורי הניצב נמצאו מושחלים במקומם המקורי ארבע מסמרות (1.8 ס״מ אורך מרבי). על פי צורתן, אורכן ומקומן, נראה כי הן הושחלו דרך הידיות והניצב ואחר נלחצו משני צדדיהן. ייתכן כי השטחת ראשיהן משני הצדדים ועיבוי המרכז נעשו בפטיש וסדן. חרב דומה נמצאה במעברות שם נבדק הרכב החומר ונמצא כי היא נעשתה מברונזה.

ציפוי לניצב חרב (איור 15:51).— חפץ ממתכת בצורת סהר נמצא לא רחוק מלהב החרב בקבר T100. החפץ (12 ס״מ אורך, 0.2 ס״מ עובי) רחב במרכז (3 ס״מ רוחב), הולך וצר מהמרכז לצדדים (0.8 ס״מ רוחב מזערי) ושוליו מקופלים כלפי פנים. בחפץ נוקבו חורים אחדים — בשניים מהם נמצאו תקועים מסמרות. צורת החפץ מלמדת כי הוא שימש ציפוי מתכת לחפץ אחר שלא שרד, וכי שניהם חוברו במסמרות. חפצים דומים נמצאו בבית הקברות במעברות (דר תשל״ז:32), שם טען ידין כי ייתכן שזהו ציפוי של כלי עשוי מעץ, אולי בומרנג (דר תשל״ז: הערות 38, 39).[4] לדעתי, החפץ שימש ציפוי/פרזול של עקב ניצב לחרב מעץ שלא שרד. על פי צורת הציפוי ואורך המסמרות, העקב היה בצורת סהר (2 ס״מ עובי לפחות). חפצים דמויי סהר נמצאו בקברים בעבר. חפץ דמוי סהר מאבן גיר קשה, מתקופת הברונזה הביניימית, נמצא בקבר בנחף (גצוב תשנ״ה: איור 13:9) ושויך לעקב ניצב של פגיון או חרב (גצוב תשנ״ה:14). עקבי ניצב דמויי סהר, עשויים שנהב, מתקופת הברונזה התיכונה, נמצאו במצרים (ידין תשכ״ג:127), ועקבי ניצב דמויי סהר משיש, מראשית תקופת הברונזה המאוחרת, נמצאו במגידו (Guy 1938: Fig. 171:7; Philip 1989: Fig. 26:628). נראה אם כן, שעקבי ניצבי החרבות בצורת הסהר נעשו ממגוון חומרים: משיש, מאבן גיר, משנהב וכנראה שגם מעץ בחיפוי מתכת. השימוש בעקב ניצב ״סהרוני״ נמשך כנראה עד ראשית תקופת הברונזה המאוחרת, ונראה שראשיתו בתקופת הברונזה הקדומה. בקברים מלכותיים שנחפרו באלאג׳ה הויוק שבאנטוליה, מימי השושלת הקדומה של אור, נתגלו ניצבי חרבות ״סהרונים״ עשויים מזהב (ידין תשכ״ג:78–79).

סיכום

בית הקברות בקנאת אל־ג׳עאר נחקר כבר עשרות שנים, אך פרסומו דל. מתוך כל הקברים שנחפרו מתקופת הברונזה הביניימית נשתמרו רק מעט תכניות, ואף על פי כן, נראה כי לתכניות הקברים יש מאפיינים המייחדים אותם זה מזה. הקברים נחצבו במדרון המשתפל ממערב למזרח. פתחי הקברים שנחשפו נקבעו בצד מזרח, בחלקו הנמוך של המדרון, אך בעבר נמצאו גם קברים שפתחיהם נקבעו בצדדים אחרים (צורי תשל״ה: ציור 2). אל הקברים הוליכו פירי כניסה שחתכם מעוגל (T103) או מלבני (T102; צורי תשל״ה: ציור 2). בשלושה מהקברים השתמרו שרידי מסדרונות שהוליכו לחדר הקבורה: שניים מהם טרפזיים (T101 ו־T102) ואחד מלבני (T103). לחדרי הקבורה צורה סגלגלה (8.5–10.5 מ׳ רוחב), הרצפות כמעט מפולסות, הקירות מקומרים והתקרות מקושתות (1.5–2.0 מ׳ גובה). במרבית הקברים היה חדר קבורה אחד, אבל היו גם קברים

שבהם שני חדרי קבורה (T100). למרות חוסר האחידות בפרטים שצוינו לעיל, נראה כי הקברים אינם חורגים בתכניתם מהמקובל בבתי הקברות בבקעת בית שאן (Greenhut 1995:6–8).

כלי החרס שנמצאו בחפירה מתוארכים לתקופת הברונזה הביניימית. מגוון הכלים עשיר, ואינו חורג מהמוכר באזור זה בתקופה הנידונה. מאחר שהגדרתה של קבוצה קרמית נקבעת על פי הרכב הטיפוסים בה (ינאי תשנ"ז:15), יש לשייך את הממצא הקרמי מהחפירה לקבוצת הכלים "הצפונית", בדגש על המאפיין האזורי המיוחד לבקעת בית שאן, דהיינו השימוש הנרחב בעיטורי הצבע לסגנונותיו. למרות האמור, נראה כי קדרי בית הקברות של קנאת אל־ג'עאר היו יצירתיים במיוחד; ביטוי לכך אפשר למצוא למשל בנרות החרס בעלי שלוש הפיות. נר שלו חמש פיות נמצא בקבר T73 בשנת 1981 (פנחס פורת, ארכיון רשות העתיקות, תיק חפירה 1033/1981), ונר שלו שש פיות נמצא בחפירה בקבר T57 (**ח"א** תשל"ג[א]; רמי ערב, ארכיון רשות העתיקות, תיק חפירה 404/1973, מס' רשות 462-73). נרות אלה הם הוכחה לכך, כי גם בתוך הקבוצות הקרמיות האזוריות אפשר לזהות ביטויים אישיים של הקדרים המקומיים.

כלי הנשק שנמצאו בקברים השתמרו היטב. טיפוסי הכלים אינם חורגים מהמגוון המוכר בתקופה. השתמרותם הטובה של כלי הנשק אפשרה לשחזר חלקי כלים שאינם שורדים בדרך כלל, דוגמת עקב ניצב החרב. צלמית האבן של האישה ההרה היא ממצא ייחודי, הפותח צוהר לעולמם הרוחני של הנקברים. תנוחת הנקברים בקבר T102 מרחיבה צוהר זה ומלמדת על מנהגי הקבורה ואולי גם על תפיסתם החברתית של אנשי האזור בתקופה. מנח הגופות — כל הגופות בתנוחה מכווצת, הראש במזרח, הרגליים במערב, זכרים על צדם הימני ופניהם בצפון, ונקבות על צדן השמאלי ופניהן בדרום — מלמד על מסורת קבורה מושרשת השומרת על אחידות, אך מבדילה בין זכרים לנקבות לאחר מותם. קברים המשמשים למספר פרטים לצד קברים המשמשים לפרט אחד היא תופעה שכיחה בכל בתי הקברות של התקופה בבקעת בית שאן, גדולים כקטנים (Oren 1973:11–12, T89, T110).

הערות

[1] תודה לאריה רוכמן־הלפרין מארכיון רשות העתיקות על שפתח לי את תיקי החפירה שבארכיון ואפשר לי לעיין בהם.

[2] החפירה, מטעם רשות העתיקות ובמימון חלקי (אגרות) של עיריית בית שאן ומנהלת הביוב הארצית, בוצעה במהלך חודשים מאי–יוני 2006 ובחודשים ינואר–מאי 2008 (הרשאות מס' A-4830, A-5293, A-5425) בניהולו של צח הורוביץ. השתתפו ויאצ'סלב פירסקי, ואדים אסמן וטניה מלצן (מדידות וסרטוט), ירון ביבס (צילום ממצא), צח הורוביץ (צילום שטח), יוסף לבן (מנהלה), יוסי נגר (אנתרופולוגיה פיסית), חגית טחן־רוזן (ציור ממצא) ופועלים מאום אל־פחם ומנצרת.

[3] הרכב החומר של החפצים לא נבדק. על פי צורתם, צבעם ומשקלם יש להניח כי החומר הוא סגסוגת של נחושת.

[4] הדברים כתובים בהערת העורך, ר' עמירן תשכ"ט:46.

הפניות

אלדשטיין ג' 1971. חפירת בית הקברות בחרבת איברכתיאס. **אזור מנשה** ה':11–21.

גופנא ר' וזוסמן ו' תשכ"ט. מערת קברים מן התקופה הכנענית התיכונה בברקאי. **עתיקות** ה:1–13.

גלבוע א' וינאי א' תשנ"ב. מערות קבורה מתקופת הברונזה הביניימית בחורשים. **עתיקות** 21:1*–8*.

גצוב נ' תשנ"ה. קברים מתקופת הברונזה הקדומה והביניימית בגליל המערבי. **עתיקות** 27:1*–18*.

דר ש' תשל"ז. **ישובים קדומים בעמק־חפר: אתרי תל־נורית, נחל אלכסנדר ומערות הקבר במעברות**. קיבוץ מעברות.

הורוביץ צ' תש"ס. **ממצאים מבית הקברות באזור ברקאי מתקופת הברונזה הביניימית: אפיון אוכלוסיית מישור החוף המרכזי וקשרי מערב־מזרח**. עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה.

הורוביץ צ' ומסאווה מ' תש"ס. מערת קבורה מתקופת הברונזה הביניימית בחורבת טווסים שבאל־פרידיס. **עתיקות** 38:1*–4*.

ויניצקי ל' תשנ"ה. **הגולן בתקופת הברונזה הביניימית**. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

זינגר א׳ ודר ש׳ תשמ״ו. קברים מתקופת הברונזה התיכונה א׳ בחניתה. בתוך מ׳ ידעיה, עורך. **קדמוניות הגליל המערבי: קובץ מאמרים**. תל אביב. עמ׳ 49—65.

ח״א תש״ל. עין־הנציב. **חדשות ארכיאולוגיות** לד־לה:7.

ח״א תשל״ג(א). קברים בעין הנצי״ב. **חדשות ארכיאולוגיות** מז:5.

ח״א תשל״ג(ב). קברים ליד עין הנציב. **חדשות ארכיאולוגיות** מד:10.

ח״א תשל״ז. עין הנצי״ב. **חדשות ארכיאולוגיות** נט־ס:64—65.

ח״א תש״ם. עין הנצי״ב. **חדשות ארכיאולוגיות** עג:40.

ח״א תשמ״א. עין הנצי״ב. **חדשות ארכיאולוגיות** עו:14.

ידין י׳ תשכ״ג. **תורת המלחמה בארצות המקרא לאור הממצאים הארכיאולוגיים**. ירושלים.

ינאי א׳ תשנ״ז. קבר מתקופת הברונזה הקדומה 1 והברונזה הביניימית ליד תל אסור (אסוויר). **עתיקות** 30:1*—16*.

מאירהוף ע׳ תשמ״ו. **הנקרופוליס מתקופת הברונזה בקיבוץ הזורע**. קיבוץ הזורע.

ניר ד׳ תשכ״ב. ייחודו הגיאוגראפי של איזור בית־שאן. בתוך **בקעת בית־שאן: הכינוס הארצי השבעה־עשר לידיעת הארץ**, ירושלים. עמ׳ 102—106.

נגר י׳ כרך זה. הממצא האנתרופולוגי מבית הקברות בקנאת אל־ג׳עאר.

עמירן ר׳ תשכ״ט. הקיראמיקה של תקופת הברונזה התיכונה I. **קדמוניות** 6:45—49.

עמירן ר׳ תשל״ד. קבר בגבע שבכרמל. **עתיקות** ז:1—12.

עמירן ר׳ וסבן מ׳ תשמ״ה. עין הנצי״ב. **חדשות ארכיאולוגיות** פז:21.

עמירן ר׳ וסבן מ׳ תשמ״ח. עין הנצי״ב. **חדשות ארכיאולוגיות** צב:20.

פורת פ׳ תשמ״ג. עין הנצי״ב. **חדשות ארכיאולוגיות** פב:15—16.

פורת פ׳ תשמ״ה. עין הנצי״ב. **חדשות ארכיאולוגיות** פו:14—15.

צורי נ׳ תשכ״ב. סקר ארכיאולוגי בעמק בית־שאן. בתוך **בקעת בית־שאן: הכינוס הארצי השבעה־עשר לידיעת הארץ**. ירושלים. עמ׳ 135—198.

צורי נ׳ תשל״ה. קברים מתקופת־הברונזה התיכונה I ומתקופת־הברזל I בקירבת תל רחוב שבעמק בית־שאן. **ארץ־ישראל** 12:9—17.

Amiran R. 1961. Tombs of the Middle Bronze Age I at Ma'ayan Barukh. *'Atiqot* (*ES*) 3:84–92.

Bahat D. 1976. A Middle Bronze Age I Cemetery at Menaḥemiya. *'Atiqot* (*ES*) 11:27–33.

Covello-Paran K. 1999. *The Rural Aspect of the Jezreel Valley during the Intermediate Bronze Age in Light of the Excavations at 'Ein Helu (Migdal Ha'Emeq)*. M.A. Thesis. Tel Aviv University. Tel Aviv.

Dever W.G. 1972. Middle Bronze Age I Cemeteries at Mirzbâneh and 'Ain Sâmiya. *IEJ* 22:95–112.

Dever W.G. 1980. New Vistas on the EB IV ("MB I") Horizon in Syria–Palestine. *BASOR* 237:35–64.

Feig N. 1991. Burial Caves of the Early Bronze Age IV at Tel 'Amal. *'Atiqot* (*ES*) 20:119–128.

Greenhut Z. 1995. EB IV Tombs and Burials in Palestine. *Tel Aviv* 22:3–47.

Guy P.L.O. 1938. Megiddo Tombs (OIP XXXIII). Chicago.

Harding G.L. and Isserlin B.S.J. 1953. An Early Bronze Age Cave at el Husn. *PEFA* 6:1–13.

Helms S.W. 1983. The EB IV (EB–MB) Cemetery at Tiwal esh-Sharqi in the Jordan Valley, 1983. *ADAJ* 27:55–85.

Helms S.W. 1989. An EB IV Pottery Repertoire at Amman, Jordan. *BASOR* 273:17–36.

Hennessy J.-B. 1992. An Early Bronze Age IV (Early Bronze/Middle Bronze) Tomb in Area XXXI. In A.W. McNicoll. *Pella in Jordan* 2: *The Second Interim Report of the Joint University of Sydney and College of Wooster Excavations at Pella 1982–1985* (Mediterranean Archaeology Supplement 2). Sydney. Pp. 31–34.

Hess O. 1984. Middle Bronze I Tombs at Tel 'Artal. *BASOR* 253:55–58.

Lapp P.W. 1966. *The Dhahr Mirzbâneh Tombs: Three Intermediate Bronze Age Cemeteries in Jordan* (ASOR Publications of the Jerusalem School IV). New Haven.

Liebowitz H. and Porat P. 1992. Early Bronze Age IV Tombs at Yavne'el. *'Atiqot* 21:1–7.

Loud G. 1948. *Megiddo* II: *Seasons of 1935–39* (OIP LXII) (2 vols.). Chicago.

Oren E.D. 1973. *The Northern Cemetery of Beth Shan*. Leiden.

Palumbo G. 1991. *The Early Bronze Age IV in the Southern Levant: Settlement Patterns, Economy, and Material Culture of a 'Dark Age'* (Contributi e materiali di archeologia orientale III). Rome

Philip G. 1989. *Metal Weapons of the Early and Middle Bronze Ages in Syria-Palestine* (BAR Int. S. 526) (2 vols.). Oxford.

Sussman V. 2007. *Oil-Lamps in the Holy Land: Saucer Lamps, from the Beginning to the Hellenistic Period. Collections of the Israel Antiquities Authority* (BAR Int. S. 1598). Oxford.

Tadmor M. 1978. A Cult Cave of the Middle Bronze Age I near Qedesh. *IEJ* 28:1–30.

Tzaferis V. 1968. A Middle Bronze Age I Cemetery in Tiberias. *IEJ* 18:15–19.

Wightman G.J. 1988. An EB IV Cemetery in the North Jordan Valley. *Levant* 20:139–159.

AN INTERMEDIATE BRONZE AGE CEMETERY AT QANAT EL-JA''AR, NEAR 'EN HA-NAẒIV

ZACH HOROWITZ
(PP. 57*–86*)

During May–June 2006 and periodically in January–May 2008, excavations were conducted at Qanat el-Ja''ar, located on the slope situated between the upper and middle terraces overlooking the Bet She'an Valley, near Kibbutz 'En Ha-Naẓiv (map. ref. 24796–800/70900–20; Fig. 1). Four rock-hewn caves dating to the Intermediate Bronze Age were excavated (T100–103; Plan 1).

The reconstruction of the tomb plans (Plans 2–5; Figs. 2–8) reveals that all the tombs had a vertical shaft, either circular or square. At the bottom of the shaft was a rectangular or trapezoidal passage that led to a burial chamber; a stone blocked the opening between the passage and the tomb chamber (Figs. 6, 7). The tomb chambers are oval, measuring between 8 and 9 sq m; their floors were leveled bedrock. The walls and the ceilings (c. 1.8 m high) were rounded.

The accompanying burial goods included large quantities of pottery vessels (Figs. 9–12), among them unique forms, such as three-nozzled lamps. Most of the pottery vessels were decorated with red paint and applied plastic decorations. Burial goods also included a stone pebble anthropomorphic figurine of a woman and a stone bead (Fig. 13), as well as metal finds, such as spearheads and a sword with a metal covered pommel (Figs. 14, 15). The findspots of the articulated skeletons (see Nagar, this volume) provide evidence for repeated primary burial in a flexed position.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map of the Qanat el-Ja''ar cemetery.
Plan 1. Tombs 100–102, section to the west.
Plan 2. Tomb 100, plan and section.
Fig. 2. Tombs 100 and 101, looking west.
Fig. 3. Tomb 100 (L101), with potsherds on the floor, looking west.
Fig. 4. Tomb 100, Floor 101 bearing anthropological remains, looking west.
Plan 3. Tomb 101, plan and section.
Plan 4. Tomb 102, plan and sections.
Fig. 5. Tomb 102, remains of the entrance shaft and the vestibule leading to the burial chamber, looking west.
Plan 5. Tomb 103, plan and sections.
Fig. 6. Tomb 103, showing the stone blocking the entrance to the burial chamber, view from the top of the shaft to the southwest.
Fig. 7. Tomb 103, view from the burial chamber to the southwest, toward the stone-blocked shaft.
Fig. 8. Tomb 103, burial chamber and opening, looking east.
Fig. 9. Pottery: bowl and oil lamps.
Fig. 10. Pottery: chalice, teapots and jugs.
Fig. 11. Pottery: amphoriskoi.
Fig. 12. Pottery: storage jars.
Fig. 13. Stone objects.
Fig. 14. Metal artifacts: weapons.
Fig. 15. Metal artifacts: